

Mitski zbornik, ur. Suzana Marjanić, Ines Prica, Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatsko etnološko društvo, Scarabeus-naklada, Zagreb 2010., 574 str. (Biblioteka Nova etnografija)

Izlaganja predstavljena 2007. godine na skupu Hrvatskoga etnološkog društva “Stanje i tendencije mitoloških istraživanja danas” u svojem su pisanom obliku zaživjela u *Mitskome zborniku*. Pridruživši im nekoliko novih radova, urednice Suzana Marjanić i Ines Prica odabrane priloge vješto raspoređuju u deset tematskih poglavlja. Ta mitska knjiga, bujnog obima i lepršave strukture, istodobno reflektira zaigranost i ozbiljnost, jednako kao i lakoću kojom se pristupa interdisciplinarnom istraživanju mita, mitskog jezika i mitske svijesti. Tematska sveobuhvatnost zbornika naslućuje se već s prvim prilogom, prijevodom teksta Emily Lyle posvećenom indoeuropskim istraživanjima i strukturalističkim modelima rekonstrukcije prvotne društvene klasifikacije.

Poznato je da se suvremena mitološka istraživanja u Hrvatskoj danas ogledaju unutar dvaju distinktivnih diskursa. Njihovi različiti ciljevi, svrhe istraživanja te poimanja tradicije jasno su ocrtani u članku Ivana Lozice. O pokušaju rekonstrukcije praslavenskog mita u prostoru svjedoči rad Vitomira Belaja, čiji je lokus utvrđivanja točaka posvećenih trima vrhovnim slavenskim božanstvima, ovoga puta Zagreba i njegove okolice. U prilogu Mirele Hrovatin je matricom praslavenskih mitskih predodžbi sagledana prostorna organizacija stupničkoga kraja i drugi elementi njegove tradicijske kulture.

I istraživanja mitskih bića hrvatskih usmenih predaja povezuju misli nekoliko autora. Ljiljanu Marks zaokupile su strukturirane formule te usmenoknjiževni oblici prepoznati u tekstovima koji se izgovaraju da bi vješticama omogućili let. Oblike vješticih transformacija u životinjska obličja te povezanje između vješticarstva i šamanizma detaljno je istražila Suzana Marjanić. Istraživačke niše koji su oblikovale dosadašnja promišljanja o nadnaravnim bićima u hrvatskoj etnologiji predstavio je Luka Šešo, a cjelinu zaokružuje Tamara Jurkić Sviben, prateći sudbine ženskih demonskih likova u povijesnim sljedovima od Lilith do more.

Biblijski i kršćanski mit približuju nam dvije autorice. Sličnosti i razlike između starozavjetnih nemani Rahaba i Levijatana – kao polisema, a ne sinonima – i u njih upisane kulturološke oznake razmotrila je Miranda Levanat-Peričić, dok je tradicija obilježavanja sv. Martina, njezina mitološka izvorišta te posebice dionizijski aspekt, sagledana u članku Antonije Zaradije Kiš.

Ogledi mita i književnosti promišljaju tjelesnost vampira kao nadnaravnog bića koje na temelju pripovijetke Petrea M. Andreevskog istražuje Vesna Mojsova-Čepiševska. Tu je i drama *Hodnik* Matjaža Zupančiča, koja je Ivana Majića povela k razmatranju uloge *reality showova* u posredovanju i generiranju mitoloških obrazaca i suvremenih mitova. Stvaralački opus Marina Držića, elemente etnološkog promišljanja i inovativnost autora u kreaciji mitskoga svijeta *Arcadiae slavicae* tematizira Jelka Vince Pallua. Harmsova i Kafkina književnost, između ostalog, govori i o apsurdu sadržanom u temelju svakog diskursa. Polazeći od njihovih djela Anica Vlašić-Anić propituje “mitologiju smisla” uključujući i onu “kulturnih i civilizacijskih Tekstova” uopće. Naposlijetku, o kreativnim rezultatima umjetničko-znanstvene interdisciplinarnе suradnje radi propitivanja mitskoga nasljeđa na zapadnome Balkanu i njegovih suvremenih konstrukcija svjedoči prilog Sunčice Milosavljević.

Poglavlje posvećeno mitu o ljubavi, obitelji i djetinjstvu okuplja tri autorice. Doprinosi istražju usmene narativne diskurse o djetinjstvu, obiteljske i osobne mitove, kao što je to pokazala

Jelena Marković. Medij obiteljske fotografije i njegovu kulturnu analizu uz pomoć semiotičkih i strukturalističkih teorija ponudila je Melanija Belaj, dok ljubavna i seksualna ponašanja u pučkoj (katoličkoj) tradicijskoj kulturi, gdje ljubavna svakodnevnica opstaje između kršćanskoga nazora i pretkršćanskih elemenata i njihovih mitskih i moralnih koncepata, razmatra Tea Škokić.

Kako se otkriće piramida u bosanskome gradu Visokom odrazilo u usmenoknjiževnom žanru vica otkriva prilog Zorana Čiče, otvorivši poglavlje o kulturnim prizemljenjima mita. O “podzemnom mitu” i bogatoj rudarskoj mitologiji svjedoči članak Andree Matoševića, pokazujući odnos radnika i rudarske jame, prostor popraćen ritualima i tabuima, a kako vidimo na primjeru raškoga rudarstva, i ideološkom kolonizacijom rudnika. I feng shui ima svoja mitska bića. O njihovoj simbolici u okvirima te istočnjačke prakse pa prihvaćenosti i primjeni u Hrvatskoj izvještava Koraljka Kuzman Šlogar. Znanje koje o svjetskoj i hrvatskoj asteronimiji prezentira Jadran Kale, između ostalog, svjedoči i o zvjezdanim apoteozama vladara, ideologija i naroda te o primjerima astronomske rekonstrukcije mita u prostoru.

Sedmo je poglavlje posvećeno utopiji i anarhizmu. Doprinosi Ankice Čakardić i Jurja Katalenca promišljanju teoriju i praksu anarhizma, ali i svojevrstu mitologiju predrasuda i nerazumijevanja koja ga često prati. Slijede etnomitovi o nacionalnoj autohtonosti na Balkanu, balkanizmu i ilirizmu te šokački mit, a načine njihove konstrukcije i dekonstrukcije razmotrili su Ivan Čolović, Zrinka Blažević i Ružica Pšihistal.

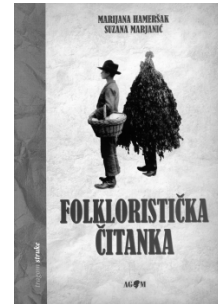
Iduće poglavlje posvećeno nacionalnim, političkim i medijskim mitovima otvara rad Ines Prica o političkim i ideološkim konotacijama fenomena tranzicije. Rodne politike socijalizma odrazile su se i u kulturi medija. Njihove pozitivne emancipatorske tekstove i prakse Reana Senjković otkriva usporedbom domaćeg i britanskog časopisa za djevojke iz 80-ih godina prošloga stoljeća. Podrobnju analizu medijske slike poznatih osoba hrvatskoga društva kreiranih uz pomoć tekstualnih naracija i ilustrativnog materijala u jednome hrvatskom političkom tjedniku ponudio je Boris Beck, dok poglavlje zaključuje prilog Ivana Moleka posvećen koncepcijama o nastanku mita talijanskog egiptologa Furia Jesia.

I na kraju, pogled u svijet religijske prakse wicce omogućuje rad Sonje Miličević dok osvrt na istraživanje supkulture vila i egzopedagogiju kao mogućnost alternativne obrazovne i političke prakse potpisuju Tyson Lewis i Richard Kahn.

Kao svojevrсни epilozi tekstovi u zadnjem poglavlju zaključuju tematiku zbornika, svjedočeći njegovoj punoj “mitskoj” i “stvarnoj” znanstvenoj vrijednosti. Svoje čitatelje *Mitski zbornik* ne ostavlja ravnodušnima, a njegova posebnost naslućuje se već samim pogledom na atraktivnu ilustraciju naslovnice. *Pozoj* je dostojan uvod onomu što otkriva sadržaj.

Maja Pasarić

Folkloristička čitanka, ur. Marijana Hameršak, Suzana Marjanić, AGM, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2010., 562. str.

U ove dane kad je u svijetu folkloristika gurnuta na rubove znanstvenih zanimanja, svedena u institucijama iz kojih dolaze i neki tekstovi u ovoj knjizi na apele za pomoć jer se priča svela na dva suradnika koja su ostala kao stečajni upravitelji sretno upokojene struke, u Hrvatskoj je, u zajedničkom izdanju Instituta za etnologiju i folkloristiku i AGM-a tiskana *Folkloristička čitanka*. Vrlo anakrono, gotovo subverzivno mogli bi pomisliti oni koji ne znaju da je folkloristika početak i ovoga Instituta pa nam je već i stoga takva knjiga svima trebala. To što je tako velika – ne samo opsegom – zahvaljujemo ponajprije urednicama, Marijani Hameršak i Suzani Marjanić, njihovu nužnom početnom poletu, ali i ogromnom poslu koji je uslijedio i što su ga zualački odradile. Stoga i tekstovi, upravo zato što su pomno i mudro izabrani, kontekstualizirani, međusobno sučeljeni i ukratko prokomentirani, raskrivaju i povijest, i zanos, i poticaje, i mijene, i zlatno doba, i dosege, i potencijale, i promašaje, i poveznice sa srodnim istraživačkim poljima i granama, a i možebitnu budućnost folkloristike.

Knjiga u tri naoko odijeljene, ali zapravo duboko prepletene cjeline, donosi izbor članaka iz razgranate mreže folklorističkih pristupa i škola.

Prva cjelina – “Folklor(istika), što je to?” – donosi 18 ključnih, gotovo paradigmatičkih tekstova stranih i domaćih autora koji obasižu gotovo polovicu knjige i okupljaju programatske analitičke tekstove od njemačke mitološke škole (J. Grimm), preko ključnih radova kontekstualne američke folkloristike (D. Ben-Amos, A. Dundes), njezinih hrvatskih kontekstualizacija (M. Bošković-Stulli, I. Lozica) i u nas tada podjednako utjecajnih formalističkih i strukturalističkih pristupa (K. V. Čistov, R. Jakobson i P. G. Bogatirjov) do recentnih autorefleksivnih rasprava (R. Bendix, C. L. Briggs, B. Kirshenblatt-Gimblett, G. E. Washaver), kao i individualnih doprinosa području i šire (W. R. Bascom, H. Bausinger, A. Gramsci, E. Jones i D. Rihtman-Auguštin). Druga cjelina – “Folkloristika i drugi” – sastoji se od izbora preglednih radova o pojedinim folklorističkim pristupima stranih autora (R. M. Dorson i L. Honko) ili o odnosu između folkloristike i drugih istraživačkih područja (P. Burke, B. Henkes i R. Johnson, J. W. Roberts). Ponekad je pak, kao u tekstu M. Mills o feminističkoj folkloristici, navedeno *ili* ustvari bilo *i*. Treća cjelina – “Folkloristika i mi” – donosi pregledne, ali ujedno i problemske radove institutskih autora o putanjama, problemima i dosezima hrvatske folkloristike (L. Čale Feldman, R. Jambrešić Kirin, Lj. Marks i I. Lozica te G. Marošević). Povijest struke, što je predstavljaju tekstovi sve do postmodernih tema, otkriva u gotovo svim radovima relativno jasno formulirane i čvrsto zadane okvire i paradigme što su se slijedile, oprimjerivale na građi, a potom i mijenjale. Možda je nekoć bilo lakše jer nije bilo bezbroj raznolikih teorijskih škola i pristupa kao danas, pravovaljanih, jednakovrijednih, ali brzomijenjajućih, pa je svaka novina mogla biti iskušana na različite materijalu, jezicima i tradicijama. Utoliko ni promjene nisu bile skokovite, već su novine uklizavale u stare paradigme šireći ih, mijenjajući ili pobijajući. Tekstovi, od kojih neki, nažalost, prvi put u hrvatskome prijevodu nakon gotovo dvjesto godina, zapravo su trajno ključni za promišljanje struke; J. Grimm i W. Thoms su tu početna točka na koju su se svi izravno ili posredno pozivali; Thoms nam je dao ime, a Grimm je temelj za filološku utemeljenost struke što je krenula od njegovih primjera etimoloških filoloških tumačenja mitoloških pojmova

da bi se u hrvatskome materijalu znanstveno oprimirala najprije u Kukuljevića sredinom 19. st., ali ponaviše u Jagića, čiji je metodološki utjecaj evidentan sve do interpretacija usmenoknjiževnih tekstova s kraja 20. st. Čitava je struka dugo nalazila svoje utočište upravo u filologiji – o tome svjedoči i njezino mjesto unutar filoloških studijskih grupa na zagrebačkom Filozofskom fakultetu – da bi sad prvi put bila uključena u studij etnologije i kulturne antropologije. Mitološka pak njezina sastavnica, koju je slijedio Natko Nodilo u 19. st., kao da je samo napravila čudesan dinamičan krug (ili čaroban ris koji štiti od zlih sila u predajama) pa neke reinterpretirane devetnaestostoljetne pretpostavke omogućuju danas, uz potpuno drukčija čitanja, uranjanja i bjegove u mitološke konstrukte rezniranom i skeptičnom istraživaču našega doba.

Jakobson i Bogatirjov su u našoj znanosti bili relativno rano znani zahvaljujući M. Bošković-Stulli i uvrštavanju njihova teksta u prvi hrvatski izbor usmenoknjiževnih rasprava, u *Usmenu književnost* (1971.). Katkad mi se čini da su ti tekstovi danas teži studentima no što su bili nama koji smo bili fascinirani strukturalizmom što je tada prozeo većinu humanističkih i društvenih znanosti i koji je bitno promijenio odnos prema tekstu i izvankostovnim sastavnicama. Ono što nastaje na tom strukturalističkom tragu su i K. Čistov, i A. Dundes, i D. Ben Amos, i I. Lozica, i M. Bošković-Stulli u ovome izboru, slični do neke mjere, a opet svaki sa svojim vrlo osobnim izbojima u struku. Okrenuti svojoj institutskoj prošlosti, možemo kazati da je M. Bošković-Stulli pažljivo pratila, donosila i na vlastitim znanstvenim promišljanjima i hrvatskoj građi primjenjivala taj niz, i premda je poslije slijedila i novije glasove što su stizali iz naratologije i postmoderne, njezin je teorijski habitus, prezentan ponajprije u povijesti hrvatske usmene književnosti, nastao u dijalogu sa spomenutim autorima.

Drugi niz, sličan ali i različit, društveno osjetljiviji i angažiraniji, okrenutiji i povijesnim, i političkim, i svakidašnjim manifestacijama kulture, slijedila je Dunja Rihtman-Auguštin, a u ovome su mu izboru bliski tekstovi Gramscija (koji je i prevela), B. Kirshenblatt-Gimblett i R. Bendix, pa sve do Burkea. Neki su autori iz ovoga izbora presudno utjecali na promjene istraživačkih paradigmi koje su u Institutu propitivane gotovo istodobno kad i u svijetu kao njihov manje ili više izravan odjek i odraz u temama, metodologiji, poimanju terena i njegova prostiranja, folklorizmu, primjeni folklor. Ključan je, smatram, ipak bio A. Dundes sa svojim trima razinama istraživanja folklor, potom D. Ben-Amos s kontekstom i izvedbom, *performancijom*, koja je u jednome trenutku zasjenila predmet i sama sebi postala istraživačkim predmetom. Oni su i na svim svjetskim konferencijama bili tretirani kao gurui struke. Neki su u to doba posjetili i Institut, što govori o otvorenosti i propusnosti znanstvenoga dijaloga: bio je O. Sirovatka, M. Lüthi, L. Degh (kojih nema u ovome izboru, ali pripadaju tomu krugu), K. Čistov, uvjetno rečeno sa sovjetskim pogledom prema Zapadu i njegov kontrapunkt, V. Gusev, predsjednik svih sovjetskih delegacija i predlagatelj članova raznoraznih stručnih slavističkih komiteta, ali ponajprije vrstan znalac folklorinoga kazališta. Ti su posjeti odražavali i zapadno-istočne odnose, ali i odnose unutar snaga istočnoga bloka, što je često isticano u društvenim i političkim zaslugama Instituta, pa je i to jedna od stalnih figura u prikazu institutske prošlosti. Bio je i H. Bausinger (i u ratnim godinama), jednostavan, skroman, nevjerojatno lucidan, duhovit, otmjen, s istančanim osjećajem za detalj u kulturi oko sebe, za predviđanje putova, možda još više tema kojima će krenuti istraživanja; bio je velika institutska inspiracija i još se kasnih 70-ih razmišljalo o prijevodu njegove knjige *Formen der Volkspoesie* na hrvatski. Ostalo je na tome.

Navela sam ta velika imena naše struke da pokažem koliko je ova čitanka, dok je još i nije bilo, čamila u svim porama staroga Instituta. Utoliko ona nekima starijima može biti i sentimentalno putovanje kroz struku, ali i naše vlastite živote u njoj. Možda su to bila sretnija vremena kad smo mirno razgovarali u stvarnome, a ne virtualnome svijetu, kad smo išli na teren, izmjenjivali knjige i radovali se susretima na konferencijama.

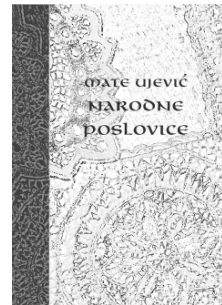
Knjiga je i kao lektira i kao priručnik višenamjenska: uključuje sretno ili sentimentalno čitanje, kazala bih, kad u tekstovima prepoznajemo svoje davne pretpostavke primijenjene u istraživanjima i radovima; zadovoljno čitanje, kad pomislimo kako smo pametni jer smo baš tako mislili u tome trenutku, a zapravo smo, budimo iskreni, uglavnom ipak slijedili ponuđene paradigme, propitivali

ih, diskutirali i mnogo kasnije tumačili studentima; znatiželjno čitanje, jer nikad do kraja nisu tako jasno i na jednome mjestu raskrivene veze što su gotovo nevjerojatnim sinaptičkim putovima i skretnicama spojile raznolike istraživače različitih naravi, afiniteta, kultura, škola, političkih naklonosti i stvorile ipak konzistentnu teorijski oblikovanu i utemeljenu struku folkloristike; istraživačko čitanje, namijenjeno ponajprije mlađima koji su većinu tih radova znali uglavnom posredno iz nebrojeno ponavljanih i krivo prepisivanih nepotpunih citata u znanstvenim radovima u svim mogućim kontekstima i preoblikovanjima; potom jednako važno čitanje s razumijevanjem (i bilješkama), ponajprije namijenjeno studentima na svim razinama obrazovanja, koji će, nadam se otkriti našu ključnu institutsku sintagmu – dinamičan proces, tj. neprestanu mijenu neodređena trajanja i nepredvidiva ishoda.

Urednice su odradile zapravo autorski posao: svojim su izborom pokazale i svoj stav prema struci – i u dijakronijskome slijedu, ali i ka budućim potencijalnim tematskim izazovima. Svaki je tekst opremljen ključnim, ali brojnim podacima i ponudama za daljnja uranjanja u pojedinu temu i raskriva se poput vrha ledenjaka kojemu je veći dio u popisu preporuka.

Ljiljana Marks

Narodne poslovice, izabrao i poredao po sadržaju Mate Ujević, prir. Stipe Botica, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2011., 220 str. (Biblioteka Nova etnografija)

Knjiga narodnih poslovice Mate Ujevića čedo je institutsko-obiteljske suradnje: Anamarija Starčević, voditeljica institutske knjižnice, bdjela je nad rukopisom svojega rođaka, njezina teta, Iva Ujević Birtić, napisala je topao pogovor o sjećanjima na svojega oca, Matu Ujevića, njezina je pak kći, Matea Birtić, izradila “Rječnik manje poznatih riječi”, a naš je kolega i prijatelj, Stipe Botica, uredio knjigu i napisao prikladan predgovor. Recenzije i računalnu obradu knjiga također duguje kućnim autorima, a lekturu prijateljima. Međutim, to nikako nije privatiziran izdavački pothvat, već rukopis što je zaslužio svoje objelodanjanje.

Poslovice, priričja ili jednostavno riječ, rečenica – uvriježen je naziv u hrvatskome jeziku za te najmanje književne, poglavito usmenoknjiževne strukture, koje su istodobno i gotovo najstarije zabilježene književne vrste. Na svojem su formalnome planu kao književna vrsta strukturirane tako da su u cijelosti podudarne s kratkom jezičnom formulom, pače, one same su formula. Hermetične su i zatvorene, naoko vječne, nepromjenjive i jednoznačne u svojoj temeljnoj poruci, ali iza njih kao materijaliziranih jezičnih formi stoji kolektivna duhovna potreba da se iskustvo oblikuje u određeni žanr: Bolje je poštena smrt nego sramotan život; Tko puno govori, malo mu se čuje; Od glave riba smrdi; Svaki početak je težak; Kako tko sije, tako i žanje; Bolje je znati nego zjati; Dužan tužan... Upravo su stoga i razumljiva značenja bez obzira na vrijeme nastanka. Vješto se prilagođuju kulturama u koje su usidrene i iz kojih izviru, istodobno su i svestremenske i suvremene.

Pripadaju prije svega usmenoj kulturi. Izranjaju najčešće spontano iz govora kao izbrušene narodne mudrosti s autoritetom staroga ovjerenog iskustva poznatoga slušateljima pa ih je zbog toga teško ciljano skupljati poput ostalih usmenoknjiževnih oblika. Kao formule se nalaze na počecima i

završecima priča, gdje uvode, komentiraju, sažimlju i poentiraju. Pojedina su se povijesna iskustva zgusnula do poslovice ili poslovičnog izraza pa i u ovoj knjizi čitamo: Za pravicu u tamnicu; Svoje ne daj, a tuđe ne diraj; Svak ljubi pravicu u tuđoj kući / Svako hoće pravdu, ali ne u svojoj kući. Iz seoske su usmene kulture prešle i u suvremene medije – u novine, na radio i televiziju kao slogani ili promidžbene poruke, na internet – gdje potpuno prekoračuju granice i naroda i jezika. Te nove, suvremene poslovice, postavljaju i namjerno distanciran odnos prema svojem tradicijskom folklornom uzorku. One ga variraju, modificiraju, mijenjaju mu značenja pretpostavljajući da čitatelj dobro poznaje uzorak i da svjesno percipira ta odstupanja od uobičajena lika poslovice, da ima razumijevanja za njezinu drugu egzistenciju, popraćenu modernim konotacijama razumljivima samo kad je i dok je poznat kontekst ili situacija na koju se odnosi. Upravo autoritet iskustva poslovice, formula životnog pravila te sposobnost da ujedno i kritički prosuđuje situacije o kojima zbori, čine je privlačnom i u njezinim današnjim nerijetko ironičnim komentarima ljudskog ponašanja. Ilustrirat ću to primjerom iz knjige koji se navodi u komentaru gđe Ujević Birtić, autorove kćeri: “Moj je otac volio zabavu, igru, natjecanja, katkada bi se uvečer igrali ‘pitalice’. On bi rekao prvi dio poslovice, a tko bi znao drugi dio, dobio bi bod. U dnevnome životu nije upotrebljavao narodne poslovice, ali se ipak sjećam kad bi netko previše okolišao oko nekoga događaja ili pojma, rekao bi: Kaži već jednom – Popu pop, a bobu bob.” – dakle tu je u svojem temeljnom neironijskom značenju. Upravo je ta poslovica, Popu pop, a bobu bob, citirana u hrvatskome političkom životu u različitim vremenima i kontekstima: podsjećam na Bakarićevo citiranje poslovice Popu pop, a bobu bob godine 1971. godine, potom Šuvarovu porabu iste poslovice u doba kosovske krize i početka raspada Jugoslavije – mnogo puta poslije naznačenu u različitim, poglavito političkim kontekstima, kad je se nitko nije držao.

Iz pogovora se raskriva da je Mate Ujević, uza svoj golemi leksikografski rad, trajno bio sklon i usmenoj književnosti pa je izdvajao i sa strane stavljao knjige i časopise iz kojih će poslije izabrati narodne poslovice, kojima se sustavno počeo baviti tek nakon umirovljenja, 1966. godine (umro je, nažalost, 1967.). “Obično bi rano ujutro sjeo za pisači stol te bi s velikom ljubavi listao po raznim izvorima (Zora Dalmatinska, Šala i zbilja i dr.), te iz svojih zapisa poslovica izabirao poslovice koje su mu se činile najboljim izrazima misli, osjećaja i iskustva njegovog naroda” (str. 220). Tu se samo donekle otkrivaju izvori poslovica u knjizi jer se u rukopisu ne navode. Priređivač, S. Botica, s pravom pretpostavlja da se vrela skrivaju i u periodici, u rukopisnoj građi, beletristici, stručnoj i znanstvenoj literaturi – pa su tu vjerojatno i izvori francuskim i latinskim aforizmima prevedenima u zbirci na hrvatski kao poslovice. Osim tzv. pravih poslovica (dvodjelnih) ima i podosta poslovičnih, gnomskih izreka koje više upućuju na književno no usmeno podrijetlo. Sve su na štokavskome i nije jasno je li to zbog izvora ili ih je Ujević “preveo” na standardni jezik zbog njihova univerzalna značenja. Dobar dio poslovica iz ovoga izbora već je otprije znan iz različitih tiskanih zbirki i publikacija pa se mogu usporediti mogući varijantni oblici.

Nažalost ne znamo kontekst iz kojega su izvučene i koji ih je određivao, što bi ih bolje osvijetlilo, kao ni podatak do koje je mjere rukopis samo izbor iz gradiva ili je u njemu sve što je M. Ujević prikupio, što je manje izvjesno jer je u izboru očevitna kritička vodilja. Ujević ih je razvrstao prema semantičkim poljima koja je veoma široko sam odredio; katkad unutar istoga pojma navodi i verzije poslovice, što je klasifikacijski uobičajeno. Podijeljene su u 646 pojmova (2626 redaka), pri čemu se samo nekoliko poslovska pojavljuje na više mjesta. Priređivač je potpuno poštovao i rukopis i pravopis (tek su na dva mjesta ispravljani evidentni *tipfeleri*). Temeljnost i preciznost Ujevićeve leksikografskoga rada vidi se i u tim podjelama: unutar svakoga značenjskoga polja poslovice su razvrstane abecednim redom, što olakšava potragu za nekom određenom, obrojane su, a sam je Ujević sastavio i “Natuknice za poslovice”, što se uz faksimil donose u dodatku.

I ova zbirka poslovica i predgovor koji je prati potvrđuju kako se ta dugovječna vitalna usmenoknjiževna vrsta dobro nosi sa svojim godinama i kako još uvijek i unatoč svemu može biti poticajnom. Važna je u današnje doba i zbog toga što su zaokružene autorske zbirke poslovica, pogotovo iz 20. stoljeća, veoma rijetke te su dragocjene za struku, ali ponajprije stoga što predstavlja Matu Ujevića u dosad malo poznatome svjetlu.

Ljiljana Marks

Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture, ur. Jasna Čapo, Valentina Gulin Zrnić, Institut za etnologiju i folkloristiku, Institut za antropološke i prostorske študije ZRC SAZU, Zagreb, Ljubljana 2011., 441 str. (Biblioteka Nova etnografija)

Urednička knjiga *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture* Jasne Čapo i Valentine Gulin Zrnić zbirka je tekstova koji zazivaju “oprostoravanje mišljenja”, dajući pri tome knjiški “prostor” novim domišljajima pojmova, ideja, koncepata vezanih uz pitanje gdje se “događa”, gdje “biva” ono što je predmet etnologije/antropologije. Kao sudbinu jednog od “nosivih pojmova etnologije i antropologije” uz kulturu i njezinu zajednicu – lokacija, mjesto, prostor, regija, krajolik – u središtu su interdisciplinarnog promišljanja ove knjige izrasle iz znanstvenoga skupa “Od mjesta do nemjesta. Suvremena promišljanja prostora i kulture” održanog 2009. godine na Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu.

Smještajući svoj uvod u protežnost disciplinarnog razvoja etnologije/antropologije u odnosu na za disciplinu tvorbena promišljanja kulture, zajednica i pripadnih oprostoravanja kultura, tematskim izlučivanjem konstitutivnih pojmova oprostorenog domišljanja antropološkog predmeta, urednice nas upućuju na konzekvence ne samo “prostornog obrata” – koje nalažu među ostalim raskidanje linearne veze kulture i mjesta/teritorija koliko i lakonskog tretmana mjesta kao “odredišta” antropološkog istraživanja; onoga “mjesta” na koje se kao etnolozi/antropolozi otpućujemo, u kojem žive zajednice koje smo odabrali, koje pak “grade” i “razgrađuju” kulture, pojave koje zagledavamo. Preseljavanje mjesta iz njegova stabilna određenja fizičke lokacije i dopunjavanje istog fasetiranim određenjima osjećajnosti, značenja, odnosa posredovanih nositeljem ili sebstvom ljudi-u-mjestu, vremena, zvuka i prostora koji objedinuje providno laku dokučivost prostorne odrednice nekog antropološkog odredišta (i u geografskom i predmetnom smislu), urednički uvod nas osnažuje u propitivanju foucaultovskih “nepropitanih načina mišljenja”.

Objedinjujući interese urbane etnografije, antropologije, sociologije i humane geografije na podlozi društvenih i humanističkih rasprava koje su tematski zaokupljene odnosom čovjeka i prostora, tekstovi u knjizi komponiraju se u sedam poglavlja: “Disciplinarne prizme, znanstvene lokacije i nova značenja”, “Povijest i pamćenje”, “Prijeporni prostori”, “Prostor i moć”, “Javni prostori”, “Dom, domovina, svijet: umještanje izmještenog”, “Fizičko u virtualnom: imaginacija i lokacija”.

Promotrim li prvu tematsku cjelinu u ovoj zbirci, tekstovi koje u njoj nalazimo propituju disciplinarno baratanje apodiktičkim pojmovljem kojim dohvaćamo opirodnjenost konceptualnog zahvaćanja mjesta/prostora u hrvatskoj etnologiji i to u rasponu od radićevske odredbe o selu kao (ekskluzivnoj) etnografskoj lokaciji, preko kulturno-geografske škole M. Gavazzija, teorije areala, ili se okreću načinima reinskripcije tradicionalnog promišljanja mjesta/prostora, domišljajući se novim pristupima starom etnografskom problemu kao kod uvođenja ideje kulture stanovanja, odnosno inovirajući stari predmet kao kod ideje gradske arhitekture ili simboličkih prostornih prijepora (Valentina Gulin Zrnić). Ili pak upućuju na propulzivnost (humano)geografskih rasprava u okviru “prostornog obrata” kojima se određenju mjesta pridaje i iskustvena te značenjska ili čuvstvena kvaliteta kako bi se asertivno oslovio problem suočavanja s analitičkim pojmom mjesta/prostora kao nikad zgotovljenom, odnosno trajno određenom tek kao promjenjiva kategorija koja izmiče fiksiranju (Laura Šakaja). Skladno dopunjujući intenciju, tekst Sarah Czerny problematizira pisanje kao svojevrsnu smještenost, obrćući se u lokacijskoj metafori pisanja kao procesu koji pomiruje

bivanje/smještanje na terenu i bivanje/smještanje u znanosti kao i tekst Melanije Belaj, koja izvodi semantičko-antropološku studiju pojma *terroir* – koji se iz svojeg značenjskog polazišta gastro-proizvodne-lokalnosti promiče u kulturnu oznaku regionalne ekskluzivnosti, dodajući u imaginarij regija nove dimenzionalnosti prostora-kao-izvora užitka, a kulture kao gastroprostora.

Temat “Povijest i pamćenje” napetost gradi oko zazivanja opoviještenih prostora u kojem emocionalnu bitku oko nacionalnog prostora možemo iščitati u sukobljavanju retoričkih strategija grčko-albanskih historiografskih protezanja intelektualnog posjeda nad južnoalbanskom regijom/gradom Himarë (Nataša Gregorič Bon), kao i na primjeru teksta Bojana Mucka, koji prateći zagrebačku umjetničku akciju “Bilježenje grada/Bilježenje vremena” nudi rehabilitaciju ne-mjesta (ovdje kao praznih mjesta pamćenja) u mjesta sjećanja (kao evokacije značenjski skrivene stratigrafije sjećanja specifičnih fizičkih lokacija Zagreba i na njima ostvarenih ljudskih odnosa).

Prijeporima prostora svoje tekstove posvetile su Katja Jerman, upućujući na simbolično ujedinjenje politički shizmatičnog nasljeđa mjesne raspolovljenosti Nove Gorice i Gorizije nakon slovenskoga ulaska u Europsku uniju, Sanja Puljar D’Alessio, pokazuje kako u poslijeratnom simboličnom apropriranju ključnih simboličnih uporišta Mostara možemo pronaći protežnosti nacionalnih antagonizama iz 1990-ih zbog kojih danas neka mjesta bivaju označena kao “sporna” mjesta, ali i mjesta potrebna za oblikovanje osjećaja punine novih nacionalnih imaginarija koji ne nude jednostavan preslik teritorijaliziranja nacionalne ideologije u poetici življenja kao politici mjesta. Marijana Belaj radom o Međugorju zaokružuje propitivanje prijepornosti mjesta, proučavajući stvaranje mjesta “ritualiziranim” i formaliziranim simboličnim reperima prepoznatljivosti i, s druge strane, prateći oblikovanje mjesta u spontanim hodočasničkim reinterpretacijama ili formalnim događajnostima u neizravnom odnosu s “mjestom objave”, a opet koncipiranim isključivo na principu “blizine” mjesta objave – poput zajednice Cenacolo ili pak Festivala mladih.

Moći prostora radove su posvetili Sanja Đurin, približivši nam razumijevanje disciplinirajućeg ustrojstva zatvorske kaznonice Lepoglava kao mjesta oblikovana tako da konkretizira moć nadzora nad tijelom te australski autori Ian Woodcock i Jan Smitheram studijom o vezi multikulturalne ideologije i oblikovanja grada. Navedeni dvojac uprizoruje krajolik moći Melbournea na protežnosti arhitektonske ideje i urbanističke ideologije na Trgu federacije (Federation Square) kao obliku (ne) hotimične dominacije nad multirasnim i multikulturnim habitusom grada, dok se njegova multirasna konkretizacija spontano događa više no što se planira u okviru jedne trgovačke ulice (Sydney Road) koja oprimjeruje antipodske principe samoregulacije mjesta.

Idejom ugroženosti zagrebačkih javnih prostora kao dostupnih i otvornih svima, problemima komercijalizacije, potrošačke jednodimenzionalnosti financijaliziranog javnog prostora kao mjesta potrošnje u isključivoj logici konzumerizma bavile su se Anđelina Svirčić Gotovac i Jelena Zlatar.

Razmatrajući ideju doma i domovine u kontekstu novog poimanja odnosa zajednice i njezina prostora, čovjeka i njegove emocionalno zahvaćene okoline, priloge su dali Jasna Čapo, pišući o poslijeratnom traumatskom migracijskom iskustvu gubitka doma hrvatskih prognanika iz Srijema kojim se ideja ovoga zbornika fokusira na osobno poimanje doma kao mjesta sigurnosti, mjesta smislenih relacija prema sebstvu i vlastitoj zajednici; Petar Bagarić javio se usmenopovijesnim svjedočanstvom o izbjeglištvu, migraciji, re-migraciji u kojoj je odlazak obilježio propitivanje vlastite zajednice, označavanja doma kao ekvivalenta prostora porijekla i inauguriranja izbornosti kao afirmativne dimenzije stanja intimnosti s novim domom kao mjestom trenutnog prebivanja; Mojca Piškori otvorila je prostor tumačenju dislociranosti glazbenog opusa Darka Rundeka u analitičkom okviru “prostora dijaspore”, zbog kojeg se čini da je upravo Rundekova smještenost u “izmještenost” mogla proizvesti opus koji se jezično i glazbeno te recepcijski opire upisivanju jedne glazbe jednom prostoru.

U posljednjem se poglavlju zbornik okreće novim mjestima/prostorima koji su koncipirani izvan fizičkog, u prostoru virtualnog svijeta. Kao u tematiziranju foruma imoart.hr, što nudi prostor rekreiranja (virtualnog) zajedništva, kojim se dislocirani članovi jedne zajednice povezane zajedničkim ishodištem, ovdje Imotskog i regije, služe kako bi ispunili ne-dostupnost stvarnoga svijeta zbog

njihove trenutne dislociranosti i naglasili novu mikroskopsku vezu sa zajednicom porijekla (tekst Ane-Marije Vukušić) ili naglašavanja internetskih “mjesta” kao diskurzivno pounutrenih pseudo-materijaliziranih lokacija na koje se “dolazi” i s kojih se “odlazi” (Iva Pleše), odnosno na primjeru *Second life* virtualne zajednice koja nudi alternativnu egzistenciju lišenu velikog broja ograničenja fizičke realnosti (rad Sonje Leboš), pa do zahvaćanja moći virtualnog svijeta da rekreira izgubljeno mjesto u njegovu povijesnom rastu kao konkretizaciju zajedničkog sjećanja na izgubljeno mjesto, virtualni svijet – opredmećuje se mjesno i prostorno, postvaruje i konkretizira kao relevantna kulturna i društvena pojavnost s učincima za realnost fizičkog.

Zbornik radova *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture* na jednome je mjestu okupio radove koji su na primjeru pristupa prostoru i mjestu, zajednici i kulturi kao kontingentnim pojavnostima upozorili na činjenicu da su prostor/mjesto neodvojivi aspekti kulturnog (samo)poimanja. Posebnost je zbornika u pristupu prostoru/mjestu kao složenom diskurzivnom i analitičkom pojmu kojem se može pristupiti u njegovoj tvarnosti, ili pak predodžbama, idejama i slikama, osjećajima i zvukovima – ono što bilježimo o njemu kao materijalnoj pojavi i onomu što nam prostor/mjesto znači u složenom suodnosu u kojem istodobno osjećamo i vidimo prošlost, sadašnjost i željenu budućnost prostora i zajednica koje ga žive i oblikuju.

Sanja Potkonjak

Maša Kolanović, Udarnik! Buntovnik? Potrošač... Popularna kultura i hrvatski roman od socijalizma do tranzicije, Ljevak, Zagreb 2011., 472 str.

Nakon što je u travnju 2010. godine obranila svoju doktorsku disertaciju *Popularna kultura i hrvatski roman od socijalizma do tranzicije* Maša Kolanović je na njoj udarnički radila još punu godinu dana da bi udvostručila njezin opseg ponajprije pomicanjem znanstvenoistraživačkoga fokusa od drugoga ka prvomu pojmu pojmovnoga para kojim je odredila temu. Rezultat je knjiga *Udarnik! Buntovnik? Potrošač...*, čije je čvrsto problemsko ishodište onaj dio korpusa hrvatskoga romana između 1948. i 2010. godine koji se izmaknuo elitističkom književnom diskursu na račun ulaska u dijalog sa svakodnevicom i, posebno, onim njezinim aspektom koji obično nazivamo popularnom kulturom. Naime, iako je dakako riječ o uglavnom “lakom”, “trivijalnom” i “zabavnom” štivu, da bi se ti romani uopće pročitali, potrebno je poznavati popularnu kulturu koju su (i) reprezentirali i oblikovali, a da bi se interpretirali, potrebno je najprije doznati o političkome prostoru iz kojega su iskočili i u koji su aterirali, pritom promotriti odgovarajuće popularnokulturne uzorke s obiju strana željezne zavjese i promisliti o uzrocima i posljedicama njihova premještanja (sinkronijski i dijakronijski), te napokon smjestiti materijal koji svjedoči o tretmanu “popularne književnosti” i popularne kulture u javnim istupima domaćih intelektualaca u vremenske i prostorne koordinate.

Samo je tako Maša Kolanović mogla, i uspjela, izbjeći falsificiranje književne povijesti, njezino skraćivanje u nekoliko herojskih, ali posve pogrešnih koncepata.

Ovdje je ponajprije riječ o konceptu otpora, kojemu se autorica obraća s dužnim oprezom, poučena svim *ravninama i krivinama* u njegovoj već gotovo polustoljetnoj znanstvenoj *mainstrimizaciji*. Odrekavši se hipostaziranja “otpora” u književnosti, i njegova nekritičkog slavljenja kad je riječ o popularnoj kulturi, Maša Kolanović se ujedno odrekla, zapravo, vrlo komotne pozicije koju zauzima nemali broj “subverzivnih intelektualaca”. Svjesna da je graničnica između otpora i pristajanja u popularnoj kulturi u najmanju ruku polupropusna, radije je krenula težim putem, koji su uostalom iscrtavali i poneki ulomci iz njezine građe, poput ulomka iz romana *Povijest pornografije* (1988.), u kojemu se Goran Tribuson vraća 70-ima: “Na primjer, u tim sam godinama nosio dugu kosu. Kako kosa nije naprosto kosa nego semiološki fenomen, tom sam kosom nešto izricao. Što sam izricao? Izricao sam svoje neslaganje s građanskim običajima i moralnim kodeksom, ali sam to doznao tek kad sam te stvari prestao izricati, odnosno kad sam se ošišao”.

Procese “izbora i reizbora predaka” iz razdoblja kojim se bavi ta knjiga nije uvjetovao tek “posve prirodan” nastup novih *struktura osjećaja*, nego i dvije naročito upadljive povijesne prijelomnice koje su tražile/težile preispisati povijest (i kulturnu) prethodećih razdoblja upravo prema predlošku što ga nudi koncept otpora: prva je, među ostalim, iznjedrila reprezentativan socealistički roman *Sinovi slobode* Josipa Barkovića, dok je druga prkosila vrijednostima tranzicijskoga društva osvrćući se unatrag, u potrazi za *copy-rightom* na bunt (i ovdje je počesto riječ o nostalgiji za habitusom prethodnoga razdoblja, gdje diskurs gubitka uvijek iznova preteže nad diskursom oporavka). Unutar toga dvoga ugnijezdili su se “proza u trapericama” i njezino književno nasljeđe: ne sasvim originalna, ali nesumnjivo vitalna, a vjerojatno i dobrodošla ispuna procjepa između “pompozne paradnosti institucionalne ideologije” i/ili “okoštalog jezika političke doktrine” (eksesivnim pojmovljem Jurice Pavičića u prikazu te knjige za *Jutarnji list*) i “obične ljudske svakodnevice u socijalizmu” i tranziciji.

Maša Kolanović je u knjizi najviše mjesta posvetila upravo “prozi u trapericama”, ne samo da bi slijedila duljinu crte vremena na koju su se nanizali odabrani romani nego i zbog toga što joj je to nalagala njezina tranzicijska literatura. Pritom, to dugotrajno razdoblje “jugoslavenske bastardnosti” u popularnoj kulturi ujedno je razdoblje teorijske nelagode o pitanjima masovne/popularne kulture, kad su misleći mozgovi domaće kulture, nakon što su se odrekli socealizma, postigli trajno nesuglasje, pa su njihove teorijske reference bile vrlo šarene, sve od radova britanskih kulturnih elitista, preko američkih liberalnih teoretičara, do francuskih strukturalista i Raymonda Williama, iako s naglašenim simpatijama prema teoretičarima frankfurtske škole. Posrijedi je, dakle, razdoblje koje ne nudi niti nalaže jednostavnu i jednoznačnu interpretaciju.

Duž teksta knjige autorica je neprestano u potrazi za usporedbama, pokatkad i samo da bi čitatelju pomogla da se orijentira u vremenu, kao kad navodi zaključke Saveza komunista Hrvatske o tome da radni ljudi imaju “pravo na najviše kulturne vrednote koje je čovječanstvo stvorilo i stvara” i pritom upozorava da je iste godine počeo izlaziti dvotjednik *Start*, zamišljen po uzoru na američki *Playboy*, da se u Americi održao festival “Woodstock”, da je čovjek zakoračio na Mjesec i da je na BBC-u premijerno prikazan *Leteći cirkus Montyja Pythona*. Češće, kao kad uzima zamah da bi se posvetila romanu *Čangi* Alojza Majetića, prvomu važnom romanu koji dijalogizira sa zapadnjačkim popularnokulturnim obrascima, Maša Kolanović niže ljetopisne podatke da bi, makar tek u širokoj gesti, ocrtala obrise odgovarajuće *strukture osjećaja*. Tako pojavu Majetićeva romana na domaćoj književnoj sceni prati podatak o tome da je Siniša Škarica u svojoj knjizi *Kad je rock bio mlad* baš u tu, 1963. godinu, upisao simboličnu kapitulaciju Jugoslavije pred zapadnjačkim glazbenim utjecajima, a epizoda u kojoj književnik opisuje raskalašenu mladenačku zabavu, tulum na kojem se mnogo pije i sluša zapadnjačka glazba, a kojega je kruna ritual Sinjske alke, gdje muški likovi uzdignutih spolovila trče prema ženskim likovima koji ispred svojih spolovila drže metalni obruč pa pobjednik bira djevojku za odlazak u drugu sobu, tijesno se sljubljuje s uputama o tome da je, na Zapadu, riječ o razdoblju seksualne revolucije, eksperimentiranja s drogom i alkoholom, bunta

mladeži i pojava kontrakultura u glazbi i umjetnosti, ujedno o razdoblju u kojemu je užitek postao političkim činom. No ista, 1963. godina, za autoričinu analizu Majetićeve romana važna je i zbog tada objavljene sociološke studije Rudija Supeka *Omladina na putu bratstva: psihosociologija radne akcije*, i to baš one radne akcije kojoj se pridružio Čangi da bi izbjegao kaznu zbog toga što je, pijan, pogazio pješaka i pobjegao s mjesta nesreće. Rezultati istraživanja koje je Supek objavio u spomenutoj knjizi Maši Kolanović će poslužiti kao okvir u sagledavanju artikulacije vrijednosti radne akcije u Majetićevu romanu.

Obilje sirovina (građe) na okupu drži iznimno dobro promišljen konceptualni okvir: dovoljno čvrst da građu osigura od iskliznuća, istodobno dovoljno fleksibilan da amortizira svaku samovolju građe, ali i da premosti svaku rupu i neravninu što su nastajale pri svakoj autoričkoj odluci da krene jednim, a ne drugim istraživačkim putem, da u svoju analizu uključi jedan, a ne drugi tekst, i da u tekstu koji analizira istakne jedan, a ne drugi aspekt. Svakako, niti jedna od tih odluka nije bila slučajna. Kao i svaka druga valjana (ili, riječima Raymonda Williamsa, korisna) analiza kulture, analiza popularne kulture i hrvatskoga romana od socijalizma do tranzicije Maše Kolanović, započela je otkrivanjem karakterističnih kulturnih uzoraka i odnosa među tim uzorcima, a autorica je zastajala na mjestima gdje su se pokazale sličnosti i podudaranja među otiscima koje je *struktura osjećaja* ostavila u romanima, ali i sličnosti i podudaranja tih otisaka s drugim i inače zasebno promatranim aspektima kulture i, posebice, popularne kulture.

Riječ je dakle o knjizi koja čitatelja neprestano drži pod visokim pritiskom, a ponajprije zbog svoje premreženosti referencama, popularnokulturnim i teorijskim, dijakronijskim i sinkronijskim, pa i svojom zapravo hipertekstnom organizacijom. Ona ne samo što čitatelja poziva, što autorica predlaže u uvodu, na putovanje “po šumama i gorama, birtijama i robnim kućama socijalizma te prostorima karakterističnima za zastajanje i odmicanje tranzicije”, nego i na zamišljanje, istraživanje i dopisivanje leksija od kojih je Maša Kolanović neke skicirala u tijelu teksta, neke je spustila u fusnote, a neke je samo označila.

Reana Senjković

Mislava Bertoša, Jamči se za uspjeh kano i za nešetnost. O reklamnome diskursu iz sociosemioleške perspektive, Srednja Europa, Zagreb 2008., 338 str.

Već svojom prvom knjigom *Djeca iz obrtaljke* (2005.) Mislava Bertoša se nametnula kao zrela, originalna i kreativna lingvistica – istinska učenica svog prerano izgubljenog mentora Dubravka Škiljana – koja se posvetila semioleškim istraživanjima. Poput svog mentora, ona se koristi preciznim i sustavnim lingvističkim instrumentarijem kako bi istražila određenu komunikacijsku praksu (nadijevanje imena siročadi u Trstu ili reklamno oglašavanje u Istri) koja označuje jednu mikroza-jednicu, razlikuje je od susjednih i susljednih, ali i čini dijelom europskih modernizacijskih procesa s kraja 19. i početka 20. st. Analizom prvih reklamnih oglasa iz 18 talijanskih, 2 njemačke, 2 hrvatske

i 1 trojezične novinske publikacije objavljivane (mahom u Puli) između 1883. i 1918., Bertoša se ponovo zanima za multikulturnu austrougarsku sredinu da bi u njoj iščitala i lokalno specifične i opće karakteristike oglašavanja u “protoglobalizacijskom” kontekstu jednog respektabilnog imperija. Minuciozno analizira 437 oglasa koji se odnose na proizvode za vanjsku i unutarnju njegu tijela, medicinske usluge, *terme* i lječilišta, sugerirajući nam da su pulske oglašivačke i konzumerističke prakse vjerojatno zaostajale za onima u Beču iz istoga doba, ali da je reklamni diskurs već tad proizvodio simulakrum integriranog društva u kojem stare (kulturne i jezične) granice polako ustupaju mjesto novim razlikama utemeljenima na kupovnoj moći i socijalnom statusu. Moderni je reklamni diskurs započeo kao oglašavanje filantropskih aktivnosti da bi na prijelazu stoljeća najavio početak modernog, urbaniziranog “masovnog društva”, društva spektakla i ritualne potrošnje koju pokreće stroj kapitalističke (neutažive) želje.

Najveći dio ove opsežne studije posvećen je tipografskoj, likovnoj i sociosemiolškoj analizi oglasa kategoriziranih prema tipu reklamiranog proizvoda ili usluge, prema strategijama naslovljavanja i profiliranja njihovih potencijalnih korisnika te prema narativnoj shemi unutarnje strukture reklamnog oglasa. Autorica složenu diskurzivnu analizu razlaže postupno, jasno i pregledno, sretno “udomljuje” semiotičku terminologiju iz srodnih francuskih i talijanskih studija, a različitim modelskim prikazima reklamnog insceniranja komunikacije ravnopravnih partnera daje zajednički aksiološki okvir. Oglašivački je diskurs izazovan za analizu jer kombinira niz retoričkih figura, diskurzivnih logika, iskaznih instanci i žanrovskih te narativnih konvencija kako bi naslovljeniku poruke sugerirao točno određena emocionalna stanja, izbore, namjere i vrednote, a komunikaciju usmjerio tako da se i oglašivači i čitatelji prepoznaju u ulogama u kojima se žele prepoznati. Kako nas upozorava autorica, u primjerima reklamnog nagovora i uvjeravanja, ne možemo jednostavno govoriti o prijevari i obmani. Pojam prijevara je tvrd orah svake semiotičke teorije, uključujući teoriju govornih činova, jer podrazumijeva izvanjezično, ideološko i etičko vrednovanje ishoda komunikacije, tj. socijalne konstrukcije stvarnosti. I za sociosemiolgiju koja pronalazi korelacije između mnogolikog “carstva znakova” i društvenih struktura, prijevara i obmana ne sadrže imanentni skup lingvističkih obilježja koji bi “obmanjujuću” poruku razlikovao od informativnog teksta. Stoga umjesto diskreditacijskih pojmova manipulacije, indoktrinacije i zavoda, Bertoša rabi razrađeniji analitički instrumentarij opisa persuazivnih tehnika koji su na temelju Greimasove semiolške teorije, razvili talijanski i francuski semiotičari za analizu reklama – J. M. Floch, U. Volli, A. Semprini, M.-P. Pozzato, G. Ferraro.

Reklamne su strategije krajem 19. st. bile manje ili više nagovaračke ili podilazeće, utilitarno ili utopijski usmjerene – a cilj im je bio uvjeriti potrošače da njihov društveni, rodni i profesionalni identitet ovisi o izvanjskim entitetima koje treba posjedovati i o unutarnjim osobinama koje treba razviti. Unatoč prevlasti “kauzalnog režima” reklamnog diskursa s dominantno “praktičnom valorizacijom” predmeta/usluga utemeljenom na “logici kupnje”, unatoč općem tonu koji je težio nalikovati ekspertnom iskazu, autorica utvrđuje kako su se ondašnje reklame uvelike koristile popularnokulturnim i pučkim naracijama, a pritom bile važan izvor informacija, kolektivnih spoznaja i novih modela ponašanja u istarskome društvu. Formulan i figurativan jezik reklama prenosio je kontradiktorne poruke i vrednote, egzaktne spoznaje kalemio na pučke pripovijesti o čudotvornim ozdravljenjima i pomlađivanjima. Ideološka uloga prijemčivog reklamnog jezika u okružju žive usmene kulture, bila je da proizvodi simulakrume harmoničnih odnosa između pripadnika različitih socijalnih, etnojezičnih i rodni skupina. U nekim aspektima – poput jednakomjerne zastupljenosti muških i ženskih likova/lica – pokazao se neočekivano “progresivan”. Naravno, imajući na umu da su drugim semiotičkim signalima marketinške poruke, u industrijski i građanski nedovoljno razvijenom kontekstu, ipak pridonosile konzerviranju društvenih odnosa i potvrđivanju patrijarhalne podjele na muške i ženske društvene uloge, obveze i prava. Premda ne uzima u obzir feminističku kritiku javne komunikacije i reklamnog diskursa, Bertoša je ipak jasno uputila na dominaciju muške pozicije, muškog glasa u istarskim reklamama. Oglasi su, naime, često inkorporirali pisma zahvale i svjedočenja o ljekovitosti upotrijebljenih preparata ili kura u kojima *pater familias* (“posjednik”) pre-

uzima ulogu glasnogovornika za ženske članove obitelji te zapravo konstruira društveno prihvatljive predodžbe o zdravlju, ljepoti i blagostanju. U zaključku, u kojem ističe funkcionalnost i dominantno praktičnu valorizaciju oglašavanih proizvoda, autorica je potvrdila prevlast patrijarhalne ideologije u reklamnom diskursu koji žene nije predstavljao kao “seksualni objekt”, ali ih je potvrđivao u ulogama skrbnica i njegovateljica, odgajateljica i poslužiteljica, supruga i majki odgovornih za svaku socijalnu “devijaciju” poput alkoholizma, siromaštva ili duševnih bolesti. Međutim, početak proizvodnje roba za široku potrošnju te promicanje životnih stilova i praksi vezanih uz afirmativni odnos prema tijelu, osobnom tjelesnom i psihičkom zdravlju, doveo je i do niza pozitivnih učinaka: potaknuo je medicinska istraživanja, poboljšao medicinske i farmaceutske usluge, unaprijedio higijenske standarde i otvorio nova radna mjesta za žene u kozmetičkoj industriji, trgovinama, lječilištima i drogerijama.

Knjiga Mislave Bertoša *Jamči se za uspjeh kano i za neštetnost* metodološki je dosljedna, rigorozna i izvorna studija koja urbano istarsko društvo s kraja 19. i početka 20. st. promatra iz perspektive historiografski marginalnog, ali kulturno i antropološki relevantnog diskursa. Ona je nezaobilazna i za regionalna i opća istraživanja u drugim humanističkim i društvenim disciplinama – od povijesti ideja, povijesti žena, etnologije, do kulturalnih studija i studija marketinga – u kojima se ističe povezanost dijakronijske i sinkronijske perspektive te mnogostrukost modernističkih procesa. Riječ je i o arhivski poticajnom materijalu koji otvara razne mogućnosti za propitivanje međuodnosa pisane i usmene kulture, sraza nove kapitalističke filozofije neograničenog razvoja, efikasnosti i socijalne funkcionalnosti s običajima predaka, tradicijskim metodama liječenja i tehnikama samopomoći, kao i za istraživanje otežane “akulturacije” novih građanskih ideologija poput liberalizma, ateizma i multikulturalnosti. Premda joj to nije bila namjera, autorica je svojom pomnom interpretacijom ponudila novi kulturalni materijal u prilog tezi o hrvatskoj moderni kao mnogostrukoj, raznovremenoj i nekoherentnoj epohi punoj suprotnosti. Epohi koja je razvoj kapitalističkih odnosa platila povećanim socijalnim raskolom, a politička i ideološka trvenja nadredila borbi za ženska i manjinska građanska prava. Studija pokazuje kako su upravo reklame, kao novi izraz moderne senzibilnosti, vjerno ogledalo proturječja onog (istarskog) društva koje je naizgled preraslo doba čuda, praznovjerja, mirakula i pučkih tradicija, ali još nije ušlo u doba masovne kulture, masovne potrošnje i masovnih medija.

Renata Jambrešić Kirin

Djordja Bartlett, *FashionEast. The Spectre That Haunted Socialism*, The MIT Press, London, Cambridge 2010., 300 str.

Popularna kultura socijaliz(a)ma doista vapi da se temeljitije istraži. To dokazuje i knjiga Djurdje Bartlett, sociologinje i dugogodišnje urednice jugoslavenskog ženskog časopisa *Svijet*, sada suradnice na London College of Fashion. Knjiga je rezultat njezina intenzivnog, više nego desetgodišnjeg istraživanja “mode odijevanja”, ne samo u socijalističkoj Jugoslaviji nego i u SSSR-u, Čehoslovačkoj, Mađarskoj, DDR-u i Poljskoj. Odlično opremljena, među ostalim i brojnim ilustracijama

koje je autorica “otkopala” iz muzejskih arhiva i bibliotečnih fondova, knjiga je organizirana u sedam poglavlja, koja kronološki prate temu, uz obilnu ponudu druge vrijedne građe. Interpretacija naglašava kompleksnost silnica koje su utjecale na socijalističko viđenje (gotovo isključivo ženske) mode, “odozgo” i “odozdo”, a temelji se na “socijalističkim krojačkim pripovijestima” o “utopijskoj odjeći, socijalističkoj modi i svakodnevnoj modi”.

Neposredno nakon Oktobarske revolucije, prema autoričnim riječima, i stil odijevanja je imao pridonijeti potpunome prekidu sa svim tradicijama, a konstruktivistički pogled na svijet nije trpio ženu koja slijedi modne trendove: “Za njihov funkcionalistički ukus ona je bila previše ukrašena, za njihove puritanske vrijednosti prekomjerno je naglašavala svoj spol, dok je u ontološkome smislu bila otuđena jer je pripadala prošlosti koju nisu priznavali”. U isto vrijeme, nova ekonomska politika je u Sovjetski Savez uvela “polu-kapitalistički sustav” i s njime, barem nakratko, “zapadnjačku visoku modu”. Neposredno nakon Drugoga svjetskog rata nastojanja na industrijalizaciji zemlje (a time i nastojanja na izgradnji industrijskih kapaciteta za proizvodnju tekstila) utjecala su na promjenu sovjetskoga pogleda na modu, koja je postala amalgamom različitih elemenata, sve od “ruske srednjovjekovne povijesti do holivudskog glamura”. Sovjetski prototipi elegantnih haljina ukrašenih motivima tradicijskoga veza – koji su se mogli vidjeti u časopisima, na reklamama, političkim plakatima, u filmovima i kazalištu, ali ne i na ulici – “igrali su važnu ulogu u promociji staljinističke kulture”. Preokret je trebao nastupiti s Hruščovom, kad se pokušala lansirati nova estetika “socijalističkog dobrog ukusa”, koja je “izvornu proletersku strogost omekšala novim kategorijama jednostavne ljepote i konvencionalne elegancije”. Sovjetska moda je, međutim, ostala vjerna staljinističkoj “veličanstvenoj estetici”.

Poželjna modna estetika europskih socijalističkih zemalja krenula je, kako tvrdi Djurdja Bartlett, istim putem, sve od “izvorne proleterske strogosti” u zamišljanju “nove žene” i njezine odjeće. S druge strane, “svakodnevna moda” je živjela samosvojnim životom, uz diskretan pristanak socijalističkih vlasti: “Socijalistički režimi su prepoznali buđenje novih prohtjeva, a moda i odijevanje su bili među najznačajnijima. Da bi osigurala svoj politički legitimitet, vodstva su napravila niz pogodbi sa srednjim klasama, obećavši više robe široke potrošnje u zamjenu za političku lojalnost”. Ipak, u većini europskih socijalističkih zemalja, i većim dijelom socijalističkoga razdoblja, prema tvrdnji autorice, “svakodnevna se jednostavna ili moderna odjeća nije mogla kupiti u državnim dućanima”. Zbog toga su posebno popularni bili ženski časopisi u kojima se nalazio i krojni arak, no *posljednja socijalistička generacija* mogla je nabaviti i odjeću sa Zapada, koja je u “socijalistički blok” ulazila ponajprije kroz Jugoslaviju i Mađarsku. Unatoč tomu, iako bi se mnogi možda požurili zaključiti suprotno, “za većinu, odijevanje po najnovijoj modi sa Zapada nije bilo činom subverzije, nego je bilo načinom komuniciranja s drugima koji su pripadali istoj klasi”.

Posao što ga je odradila Djurdja Bartlett doista je golem, i zbog toga je razumljivo što se, unatoč naslovu koji na to ne upućuje, nije stigla posvetiti i muškoj modi. U ovu njezinu knjigu, međutim, nisu stali ni uvidi u socijalističku modu koja se proizvodila u socijalističkim tvornicama za socijalističke konfekcijske modne kuće i koju su nosili pioniri i pionirke, omladinci i omladinke, radnici i radnice... O tome, naime, govori tek nekoliko natuknica o vodećoj moskovskoj robnoj kući, gdje se čekalo u dugim redovima nakon što bi se pronijela vijest o tome da je stigla neka poželjna roba (grudnjaci iz Poljske, čizme, džemper, kožne rukavice i kišobrani iz Jugoslavije, ljetne haljine žarkih boja iz Čehoslovačke ili čipkasto donje rublje i haljine od umjetne svile iz Istočne Njemačke), ili o tome da su Jugoslavija i Mađarska proizvodile licencne Lee Cooper i Levi’s traperice. Konfekcijsku odjeću je 1965. godine u Jugoslaviji nosilo 39% stanovništva (1970. godine, u skladu sa sedmogodišnjim planom, konfekcijsku je odjeću trebalo nositi 70% Jugoslavena; usp. *Žena* 1, 1965:7), još 1958. godine u zagrebačkim robnim kućama u Ilici 4-6 i Radićevoj 1 mogli su se kupiti “najnoviji modeli haljina, koje su bile prikazane na Proljetnom zagrebačkom velesajmu” (usp. *Žena* 5, 1958:28), neke su tvornice tekstila, u suradnji sa Zavodom za unapređenje domaćinstva i Konferencijom za društvenu aktivnost žena nastojale doznati kakvu odjeću žele i trebaju

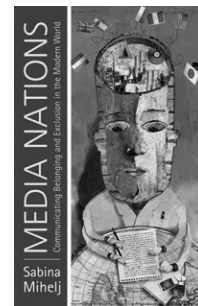
jugoslavenske obitelji (usp. *Žena* 1, 1963:59), a uočene je nedostatke, među ostalim, trebao riješiti “zakon tržišta” (usp. *Triko* 3, 1960:15).

Stoga i ne čudi što već brojni zapadnjački prikazi ove knjige u njoj nalaze tek zapanjujuće dokaze o tome da su “istočnjaci” uopće znali za značenje riječi “moda”. Za njih su puno zanimljiviji “dokazi” da je “visoko centraliziran sustav socijalističke mode” nudio modele koji se nisu mogli kupiti, da su se dizajneri odjeće napajali (prošvercanim) idejama zapadnjačke provenijencije, da su časopise za žene financirale i kontrolirale socijalističke vlasti..., a da se “vlastiti stav” posljednje socijalističke generacije, radi li se o modi, formulirao *home-made* odjećom, zamišljenom i ostvarenom ponovno prema zapadnjačkim uzorima. Napokon, je li riječ o “zapadnjačkim modnim trendovima”, jugoslavenski proizvođači tekstila saznali su i odlascima u svjetske “modne metropole”, ali i posjetima revijama, primjerice talijanske mode koje su se održavale u Jugoslaviji (usp. *Žena* 9, 1963:24-25; *Žena* 12, 1965:34-35). “Obične ljude” su o tome revno i redovno obavještavali ženski i omladinski časopisi (također i *Polet*, posebice raniji brojevi)..., u tim su se publikacijama objavljivali i oglasi stranih proizvođača, poput oglasa za Maidenform, “najtraženiji grudnjak svijeta” (usp. *Žena* 5, 1964:35).

Zaključno, kao što je to i s drugim temama istraživanja obične ljudske svakodnevice u socijalizmu, još nam je čekati na uvid koji bi “modu odijevanja” na Istoku usporedio s onom na Zapadu Europe, primjerice Savezne Republike Njemačke, gdje je 1950. godine počeo izlaziti časopis *Burda Moden* da bi postao popularan dvije godine poslije, kad je počeo tiskati krojni arak.

Reana Senjković

Sabina Mihelj, Media Nations. Communicating Belonging and Exclusion in the Modern World, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2011., 224 str.

Knjiga *Media Nations. Communicating Belonging and Exclusion in the Modern World* rezultat je znanstvenoistraživačkoga interesa što ga je Sabina Mihelj, predavačica na Odsjeku za društvene znanosti Sveučilišta u Loughboroughu, pokazala još prije deset godina, kad je u *Reviji za sociologiju* objavila članak “Identiteti i globalizacija: Mitovi i realnost”. Istražujući, zapazila je da je akademska rasprava o povezanosti *nacionalizma* i *masovnih komunikacija* zastala početkom 1990-ih. U međuvremenu, “nacionalistički zanos” – koji je slijedio iza sve češćih i fatalnije postavljenih metaterorističkih napada uzduž i poprijeko teritorija “liberalnih demokracija”, kao i iza sve brojnijih i problematičnijih “imigrantskih kriza”, ponajprije u razvijenim zemljama Europe – tumačio se bez referenci na presjecišta teorija nacionalizma i masovnih komunikacija. Umjesto toga, znanstvena istraživanja su se slila u dva odvojena rukavca: analize nacionalizma kao diskursa ili predodžbi ugrađenih u medijske tekstove i žanrove, te analize politika, struktura institucija i društveno-ekonomskih konteksta koji su doveli do jačanja nacionalizma. Napokon, opće teorije nacionalizma i masovnih komunikacija nisu nadišle etnocentričnost da bi inkorporirale činjenicu višestrukih putanji

modernosti i izgradnje nacija pa su se i prečesto počele zapletati u zavodljive, ali varljive i neplodne dihotomije (globalizacije i nacionalizma, kozmopolitizma i parohijalizma, “dobrog” građanskog nacionalizma i “lošeg” etničkog nacionalizma).

Upravo je takav, “nesmiljeno” kritičan i uporno komparativan pogled, uz temeljit pregled odgovarajućih referenci, najveći doprinos ove knjige, koju izdavač, ne bez razloga, najavljuje kao “originalan interdisciplinarni uvod u istraživanja medija i nacionalizma”. Uostalom, Sabina Mihelj toliko dobro poznaje svoje gradivo da nam najprije, s punim znanstvenim integritetom, dekonstruira povijest znanstveničkih “uspjeha” u istraživanjima nacionaliz(a)ma. Možda bi nam se moglo učiniti da smo to i otprije znali, ali nakon ove knjige svakako ćemo imati jače zaleđe tvrdnjama da na promišljanje nacija i nacionaliz(a)ma, kao i na druge teorije društvenih fenomena, uvelike utječe društveni i politički kontekst iz kojega se promišlja. To nam, tvrdi autorica, postaje posebno očito kada promotrimo rasprave o nacijama i nacionalizmu 19. i ranog 20. stoljeća i njihovu povezanost s paralelnim projektima izgradnje nacija. Određenje nacije kao “svakodnevnoga plebiscita” Ernesta Renana (1892.) zapravo delegitimira pripojenje “pokrajina” Alsace i Lorraine novoj njemačkoj državi nakon Francusko-pruskoga rata 1870.–71. Istodobno, Renanov njemački suvremenik Heinrich von Treitschke vjerovao je da stanovništvo tih pokrajina mora povratiti svoje “istinsko njemačko ja”, sazdana u prepletu jezika, krvi i tla, čak ako mu to i nije po volji. Sličan je slučaj prijepora u definiranju nacije u godinama prije Oktobarske revolucije između austrijskih marksista Ota Bauera i Karla Rennera s jedne i Josifa Visarionoviča Staljina s druge strane: nacionalna ispremješnost prostora Austro-Ugarske Monarhije nalagala je kulturnu definiciju nacije, no ta je definicija predstavljala prijetnju jedinstvu Ruske socijalno-demokratske partije, osnažujući mogućnost osnivanja suparničkih socijalno-demokratskih stranaka unutar Ruskoga Carstva. Isto vrijedi i danas, iako se povezanost znanosti i politike čini manje očitom. Kad je riječ o znanstvenim radovima koji su postali kanonskima, posebno valja imati na umu da razlozi njihove popularnost uvelike prelaze granice znanstvenih rasprava, a katkad su u raskoraku s autorovim argumentima i namjerama. Tako, tvrdi Sabina Mihelj, valja razumjeti i dobar dio uspjeha što ga je na međunarodnoj znanstvenoj pozornici postigla knjiga *Nacija: zamišljena zajednica* Benedicta Andersona. Riječ je ponajprije o ikonoklastičkome potencijalu njezina naslova, koji se sretno sljubio s protunacionalističkim intelektualnim imperativima zadnjih godina trajanja hladnoga rata, a potom i o Andersonovim uputama o konstituirajućoj ulozi kulture i imaginacije u “životu” nacija, koje su prekrile, i zametnule, autorovo “razumijevanje” nacionalizma i njegovu eksplicitnu potporu ideji rehabilitacije nacija.

Kroz osam poglavlja svoje knjige Sabina Mihelj razvija pristup koji vezuje poimanje nacionalizma kao vrste diskursa uz odgovarajuće aspekte politike i društvene moći općenito, upozoravajući na suparnička (nehomogena, disharmonična) viđenja nacije u istome vremenu i društvenome kontekstu. Uz to, unatoč procesu globalizacije, nacije-države i nacionalni identiteti ne samo što ostaju gradbenim elementima suvremenoga svijeta nego upravo omogućuju da se stvori globalno prepoznatljiva, i operabilna, *gramatika nacionalnoga (identiteta)* kojom se premošćuju prepreke različitosti kultura u međunarodnoj razmjeni. Da bi prepoznala, i barem ugrubo ocrtala različitosti u suvremenome pozicioniranju masovnih komunikacija na karti “globalnoga društva”, autorica u raspravu uvodi teorije višestrukih modernosti, koje joj pomažu da prepozna i opiše tri viđenja masovnih komunikacija. Riječ je o liberalnome, komunističkome i komunitarnome (*communitarian*) tumačenju masovnih komunikacija, dakako povezanim s trima temeljnim načelima organizacije modernoga društva (tržišnom razmjenom, državnom birokracijom i zajednicom). Tako postavljena rešetka omogućit će Sabini Mihelj da pokaže veličinu i oblik utjecaja pojedinih “vrsta” modernosti i modela masovnih komunikacija koji im pripadaju na različita “zamišljanja nacije”. Primjeri koje detaljnije obrazlaže odnose se na Južnoafričku Republiku nakon aparthejda, postkomunističku središnju i istočnu Europu i Indiju. Tako, prema tvrdnji autorice, “ako se izgradnja nacije događa u društvu koje je obilježeno liberalnim pristupom ekonomiji i minimalnim intervencijama države, te u kontekstu uglavnom liberalnoga medijskog sustava koji počiva na prihodima od oglašavanja, a ne na državnim subvencijama, prevladavajući markeri nacionalne pripadnosti najvjerojatnije će biti

povezani s konzumacijom i posjedovanjem materijalnih dobara. Suprotno tomu, ako se izgradnja nacije događa u kontekstu planske ekonomije i unutar komunističkog medijskog sustava što ga je pomno uredila komunistička partija-država, zamišljanje nacije će se vjerojatno usmjeriti na zajednicu radnika i predodžbu besklasnoga društva.” No, posredovanje gramatika nacionalnog razlikovat će se u razdobljima rata i razdobljima mira, što Sabina Mihelj potanko elaborira na primjerima “jugoslavenskih ratova” i terorističkih napada na New York i Washington 11. rujna 2001. godine, da bi potom razmotrila rodne aspekte nacionalističkoga diskursa u suvremenim medijima, ali i na primjeru jugoslavenske socijalističke ženske emancipacije. Nadalje, prihvaćanje jedinstvenoga kalendara i načina računanja vremena na globalnoj razini ostavilo je mnogo prostora ulasku lokalnih tradicija, pa Sabina Mihelj promatra međuodnos nacionalnih kalendara i odgovarajućih gramatika nacionalnog, na primjerima Kine i Izraela, ali posebice na primjerima novinarskih obraćanja prošlosti u kontekstu ratnih, postjugoslavenskih događanja. Zaključno, autorica svoja razmatranja suočava s izazovom što ga postavljaju digitalne tehnologije koje se, zbog otprilike istih razloga zbog kojih se svojedobno slavila i Andersonova kanonska knjiga, nerijetko slave zbog svoga potencijala da prevladaju ograničenosti transnacionalne komunikacije. Dosljedno nesklona jednostavnim rješenjima, Sabina Mihelj ovdje upozorava na to da internetska komunikacija nužno ne podupire tek ideale građanske solidarnosti te da je, još uvijek, nužno ograničena u utjecanju na donošenje političkih odluka.

Reana Senjković

Natka Badurina, *Nezakonite kćeri Ilirije.*
Hrvatska književnost i ideologija u 19. i 20. stoljeću, Centar za ženske studije, Zagreb 2009., 311 str.

Knjiga *Nezakonite kćeri Ilirije*, nagrađena je na Međunarodnom susretu izdavača “Put u središte Europe” u Pazinu 2010. godine kao najbolja znanstvena studija o istarskoj temi, premda je njezin tematski i spoznajni horizont daleko širi. Naime, riječ je o temeljitoj i inovativnoj studiji koja iz feminističke vizure pretresa književnu kulturu i ideologiju 19. i 20. stoljeća, vrijeme u kojem se sudaraju modernizam i antimodernizam, nacionalna romantika i historicizam, emancipacija i patrijarhalizam, te pokazuje ključnu ulogu preporodnih književnika u oblikovanju (nad)nacionalnih ideologija, to jest važnost (para)literarnog diskursa svjedočenja za razumijevanje kolektivnih trauma 20. stoljeća. U petnaest studija autorica demonstrira odlično poznavanje komparatistike (uključujući završnu raspravu o budućnosti te zapostavljene discipline), no njezin interes nije književnopovijesni nego književnoantropološki. Diskurzivna kategorija roda u kojoj se prepleću jezik, književnost, politika i odnosi moći pokazala se iznimno plodnom za kritičku razgradnju ideologema devetnaestoga kao i mitova “traumatiziranog” dvadesetoga stoljeća. Rodni su stereotipi i idealizirane slike ženstva posebice prisutni u preporodnoj književnosti kao primarnom polju političkog “zamišljanja zajednice” to jest njezine duhovne veličine, starine i opstojnosti, no to ne znači da nacionalnointegracijska ideologija nije promovirala rodnu diskriminaciju niti da su najbolje povijesne tragedije 19. stoljeća

inspirirane nacionalnointegracijskom, a ne socijalističkom ili liberalnom ideologijom. Sposobnost kulturološkog čitanja, poznavanje političke i filozofske tradicije, historiografije, biblijskih studija ili studija pamćenja, bitno je upotpunilo feminističku kritiku literarnih prikaza poželjnih rodni odnosa u zajednici, te orodjenih vrijednosti poput nacije, domovine, bratstva, gostoprimstva, mira, pobune i slobode u cijelom spektru preporodnih žanrova, kanonskih i marginalnih djela. Od *Vjekova Ilirije* I. Mažuranića, preko preporodne poezije, Demetrove *Teute*, novele *Dolazak Hrvata* K. Š. Gjalskog, romanesknih i dramskih obrada *Seljačke bune* (M. Bogović, A. Šenoa, M. J. Zagorka), poeme *Kohan i Vlasta* F. Markovića do zaboravljene drame *Arditi na otoku Krku* Z. Kveder, trivijalnog romana *Dolazak Hrvata* M. Mayera i libreta opere *Petar Svačić* K. Lukeža, autorica prepoznaje ključne ideologeme preporodne poetike/politike koja je smatrala da povijest nudi književnosti dramsku strukturu i zaplete, dočim književnost pokreće povijesni zamašnjak motiviranjem nacionalnog tijela na političku akciju.

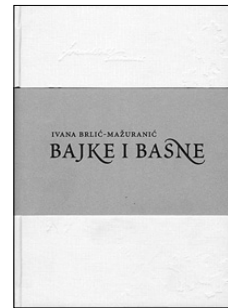
U dvadesetostoljetnom korpusu Badurina stavlja naglasak na međusobno prožimanje procesa viktimizacije, marginalizacije i politizacije i žena i hrvatske književnosti u širem europskom kontekstu, ilustrirajući sustavno prešućivanje (ili pak kolonijalno trbuhozborstvo u ime) onih koji su dragocjeni svjedoci “stoljeća ekstrema”. Povezanost nacionalnog mita, konzervativnog svjetonazora te osobne i kolektivne traume autorica ilustrira na primjeru dviju intelektualki koje su djelovale kao uspješne književnice, sposobne agitatorice i javne osobe (M. J. Zagorka i Z. Kveder), no bez obzira na različite političke stavove, vodeći “muževi nacije” jednako su ih često častili mizoginim uvredama i klevetama njihovih profesionanih postignuća. Analizom književnih djela kontroverzne feministice Badurina nam pojašnjava važno razdoblje u kojem se nastavlja trenje liberalne i nacionalističke ideologije, u kojem se sukobljuje militarizam, pacifizam i feminizam i u kojem započinje moderno utemeljenje kulture u politici, što dovodi do procvata propagandne literature. Tijekom i nakon Prvoga svjetskog rata razvija se suvremena sprega militarizma i patrijarhalizma u nacionalnom diskursu, a zahuktavaju se i propagandni ratovi u čijem su središtu “silovane nacije”, “časne žrtve” i kult patrijarhalnog junaka koji se bori protiv mitskih oblika zla – koji se nakon Drugoga svjetskog rata transformirao u kult novog muškarca i nove žene koji podređuju svoj život ideji proleterskog napretka. U tom srazu proživljenih kolektivnih i osobnih trauma te novih, nametnutih društvenih uloga i političkih rituala tijekom hladnoga rata, oblikuje se nov odnos književnosti, povijesti i ideologije koji čini da se suvremeno doba počinje nazivati, prema povjesničarki A. Wieworka, “dobom svjedočenja”.

U studiji o višejezičnim istarskim svjedokinjama nacističkog “koncentrationskog univerzuma” (N. Pincherle, M. Mazorana, S. Rupel), koje su se zahvaljujući svojim dnevničkim i memoarskim zapisima te jednom dokumentarcu izborile za status relevantnog svjedoka povijesti nakon pedeset i više godina, najčešće posmrtno, autorica otvara niz relevantnih pitanja: tko daje legitimitet svjedoku?, u kojem trenutku svjedokinja prvi put svjedoči o zatočeništvu?, što se događa s iskazom ponovljenim nakon više desetljeća?, što se sve mijenja (u narativnoj strukturi i jezičnom registru) kad svjedokinja mijenja jezik, a usmeni modus mijenja u pisani?. Možda najbolnije pitanje o odnosu povjesničara prema pisanom svjedočanstvu dobro ilustrira njezin višekratni pokušaj da od povjesničara M. Sobolevskog dobije na uvid dnevnik M. Mezorane, pisan odmah nakon povratka iz Auschwitzta 1945., koji je nakon puno truda i uvjeravanja ipak došao u posjed Riječkog povijesnog muzeja. Priklonivši se hermeneutičkim interpretatorima koji teže razumijevanju smisla, a ne utvrđivanju (pravnih ili povijesnih) činjenica, Badurina u samom procesu svjedočenja o ne-ljudskom vidi jezgru humanosti i potvrdu temeljne ljudske sposobnosti za međusobno sporazumijevanje i dijeljenje onog što je nedjeljivo. Za nju je podčinjenost diskursu i njegovim retoričkim modusima ono na čemu počiva srodnost, a ne razlika književnosti, historiografije i svjedočenja. Sa sebi svojstvenom preglednošću i misaonom jasnoćom, brojne i često kontradiktorne poststrukturalističke teorije o epistemološkoj vrijednosti traumatskog diskursa, autorica je jasno razložila i na primjerima pokazala relevantnost teorije koja smatra da je za govor traume specifičan iskaz medijskog glagolskog stanja u kojem kazivač miješa svoju aaktivnu i trpnu ulogu. Razvijajući dalje ovu interpretativnu nit vodilju, auto-

rica u preposljednjoj studiji “Goli otok u talijanskoj i hrvatskoj književnosti”, pokazuje dominaciju medijalnog modusa iskazivanja i prevlast testimonijalnog etosa u književnosti svjedočenja A. Zemljara i u postmodernom romanu *Naslijepo* C. Magrisa. Upravo iskustvo golootočkih zatvorenika pokazuje kako je pamćenje političke traume podređeno zakonitostima društvenog, etnički, klasno i rodno obilježenog pamćenja i zaborava te interesima zajednice. Ti interesi i jesu ono što priječi potpunu rehabilitaciju žrtava Golog otoka jer oni još uvijek ostaju, da citiram autoricu, žrtve onih drugih – staljinista među komunistima i komunista među postkomunistima. *Nezakonite kćeri Ilirije* potvrđuje su plodnog križanja zagrebačke komparatističke škole i paralaktičke dislociranosti autoričina pogleda u tršćanskoj sredini, koja ju svakodnevno podsjeća “na složenost čvora nacionalnih, klasnih, povijesnih i traumatskih pitanja”, ali i priječi da prihvati istraživačku komociju, disciplinarnu monofonost i nostalgичnu utjehu jednostavne identifikacije.

Renata Jambrešić Kirin

Sabrana djela Ivane Brlić Mažuranić. Bajke i basne, prir. Tvrтко Vuković, Ivana Žužul, Ogranak Matice hrvatske, Slavonski Brod 2011., 511 str.

Ivana Brlić Mažuranić i njezin književni opus u posljednje su vrijeme ponovno zadobili osjetniju recepcijsku pozornost, koja je dodatno osnažena nakladničko-uredničkom potporom. Od sredine aktualnog desetljeća autoričin su književni opus i biografija istraživani, tematizirani, nanovo interpretirani i objavljeni u nizu tekstova, knjižnih i filmskih izdanja, što uključuje izvatke iz autoričina mladalačkoga dnevnika, potom nove, dosad još nepoznate podatke o izvorima za *Priče iz davnine*, te najavu slavljenečke 2013., u kojoj će se obilježiti stogodišnjica prvog objavljivanja *Šegrta Hlapića*. Ponešto u skladu s takvom recepcijskom klimom, a ponešto i na tragu urednikove javne najave objavljivanja autoričinih sabranih djela, godine 2009. slavonskobrodski ogranak Matice hrvatske pokrenuo je urednički i priređivački zahtjevan, a znanstveno i nakladnički ambiciozan projekt kritičkog izdanja sabranih djela Ivane Brlić Mažuranić u sedam knjiga, pod uredničkim vodstvom Vinka Brešića. Do kraja 2011. izašla su dva sveska, u planiranom redosljedu drugi, koji sadrži kritičke inačice tekstova bajki i basni Ivane Brlić Mažuranić, te u planiranom redosljedu treći, u kojemu su objavljeni kritički tekstovi autoričina dva romana. Uredničkim je planom predviđeno da se u jednoj od knjiga prvotiskom objave tekstovi koji su pronađeni u rukopisnoj ostavštini, te se i u tom smislu mogu očekivati nepoznati podaci i nove spoznaje. Rukopisu se okrenuo već i priređivač autoričinih romana u ovoj ediciji, Berislav Majhut, koji u opsežnoj studiji o *Čudnovatim zgodama šegrta Hlapića* (Sabrana djela Ivane Brlić Mažuranić, Romani, Slavonski Brod 2010.) elaborira svoju odluku da za kritičko izdanje kao polazišni tekst odabere rukopis romana te da do izvornog teksta pokuša doći kolacionirajući rukopisni tekst s izdanjima objavljenima za autoričina života, odnosno onima na koje je mogla utjecati. Majhutovo je objašnjenje za tu odluku sadržano u opsežnoj, instruktivnoj i u kontekstu tumačenja *Šegrta Hlapića* prevratničkoj studiji kojom je popraćeno kritičko izdanje romana.

Sličan su opsežan posao odradili i priređivači autoričinih bajki i basni, Ivana Žužul i Tvrtko Vuković, koji u trećem svesku Sabranih djela (drugom objavljenom) donose kritički obrađene tekstove svih poznatih autoričinih bajki i basni. Prvi dio knjige odnosi se na *Priče iz davnine*, koje su prvi put objavljene 1916. u Matici hrvatskoj, no kao polazišni tekst za kritičko izdanje priređivači uzimaju tekst trećega izdanja, također Matičinog, objavljenog 1926. U tome je izdanju definirana cjelina zbirke, odnosno dodane su dvije bajke kojih u prethodnim dvama izdanjima nije bilo, kao i nove ilustracije Vladimira Kirina, nakon što su ilustracije Petra Orlića iz prvoga izdanja dobile slabe kritike. Priređivači su uspoređivali tri prva izdanja zbirke, iz 1916., 1920. i spomenuto treće iz 1926., koje se, kao što navode, “uobičajilo smatrati najvažnijim”, odnosno koje je posljednje za autoričina života na koje je mogla utjecati pa je stoga logična pretpostavka da je riječ o posljednjoj autoričinoj redakciji. No uz tiskane, priređivači su kolacionirali i rukopisne i strojopisne verzije šest bajki koje su uspjeli pronaći, pri čemu za dvije bajke nije bilo moguće pronaći rukopise (*Kako je Potjeh tražio istinu, Bratac Jaglenac i sestrice Rutvica*), a za ostale bajke moralo se pomno proći nekoliko različitih rukopisnih i strojopisnih verzija.

Pomno uspoređujući spomenute različite inačice tekstova, priređivači naglašavaju da se u svakom novom izdanju tekst bajki mijenjao, a u izdanjima koja se kronološki više udaljavaju od autoričina vremena te su promjene ponegdje bile i vrlo grube. U kritičkom su izdanju stoga nastojali odrediti izvoran tekst, odnosno tekst koji je najbliži autorskoj viziji, uzimajući u obzir cijeli niz okolnosti (pravopisne izmjene, slovne pogreške, autoričine izmjene u različitim inačicama rukopisnih tekstova, naknadne korekcije, uredničke korekcije itd.) i tragajući za verzijom koja bi, autoričinih riječima, bila najbliža ili identična onom “intimn[om] smis[lu] koji je svakomu najmiliji na njegovih radnjah”. Autoričin naglasak na tom intimnom odnosu prema smislu tekstova, kao i njezini višekratno ponovljeni zahtjevi izdavaču za minimalnim intervencijama, koje spominju priređivači, svakako upozoravaju na “izdavački” problem Ivane Brlić Mažuranić, odnosno problem ekstenzivnih i intenzivnih izmjena koje u tekstovima provode izdavači bez njezine suglasnosti, a u primjeru *Čudnovatih zгода šegrta Hlapića* i bez njezina znanja, kako dokazuje Berislav Majhut. Upravo je njegova studija o *Čudnovatima zgodama šegrta Hlapića*, odnosno njegova prevratnička teza o nepovratnim izdavačkim “krivotvorenjima” izvornoga smisla romana ključ za razumijevanje toga autoričina problema, odnosno njezine odlučne nakane da pokuša očuvati integritet teksta koja se tako jasno očituje u priređivačkom procesu traganja za “izvornim” tekstovima. Ivana Brlić Mažuranić za života je mijenjala nakladnike svojih djela, već je objavljena djela u novim izdanjima objavljivala kod drugih izdavača (Tekst romana *Čudnovate zgone šegrta Hlapića* za njezina je života tekst objavljen u dvama hrvatskim izdanjima kod dva različita izdavača, dok je treće, objavljeno nakon njezine smrti, sama pripremala za tisak kod trećeg izdavača), a *Priče iz davnine*, pak, objavljuje četvrti nakladnik. S druge strane, Majhut tvrdi da je bila “lojalna” svojim izdavačima, no broj različitih nakladnika, kao i spomenuta korespondencija koju navode priređivači bajki i basni, a koja svjedoči da je bila vrlo oprezna i opetovano tražila da se ne intervenira u njezine redakcije tekstova, sugerira, kao prvo, da je problem izdanja autoričinih tekstova jedna od ključnih prepreka u razumijevanju samih tekstova, te, kao drugo, da je projekt kritičkog izdanja sabranih djela bio apsolutno nužan za ikakvo daljnje istraživanje, bilo filološko, bilo interpretacijsko. U primjeru *Priča iz davnine* Matica hrvatska ostaje nakladnikom svih hrvatskih izdanja za autoričina života, premda se iz korespondencije doznaje da je rukopis prvo ponuđen prvom nakladniku *Šegrta Hlapića*, Hrvatskom pedagoško-književnom zboru. Upravo je s tim prvim izdanjem romana autorica bila jako nezadovoljna, što dokazuje Majhut u studiji pridodanoj kritičkom izdanju romana, tako da u dva pisma razmijenjena s urednikom Knjižnice za mladež HPKZ-a, Gabrijelom Pinterom, o mogućem izdavanju *Priča iz davnine* inzistira na očuvanju teksta, odnosno pristaje na “5-6 mjesta, koja su baš najnužnije promjene”. Usprkos Pinterovu obećanju, *Priče* su ipak objavljene kod drugog izdavača, no priređivači ne tragaju za razlozima takve autoričine odluke. Razmjena pisama s Pinterom zbivala se u drugoj polovici 1915. godine, u ožujku 1916. rukopis je predan Odboru Matice hrvatske, kako sama autorica tvrdi u *Autobiografiji*. Što se događalo u međuvremenu i zašto je na

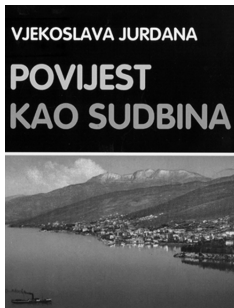
kraju ipak promijenila izdavača, za sada ostaje nepoznanicom. U tome je smislu šteta što *Bajke i basne* nisu popraćene studijom kao i romani, koja bi pokušala razjasniti proces nastanka, pripreme i objavljivanja tekstova.

U drugom su dijelu knjige objavljene bajke i basne koje su za autoričina života bile objavljene u časopisima, te u posljednjem dijelu one bajke i basne koje su sačuvane samo kao rukopisi. Izbor iz bajki i basana već je u dva izdanja objavljen nakon autoričine smrti, u knjizi *Basne i bajke* 1943., u nakladi Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda čiji je ravnatelj bio Mate Ujević, te 1993. u zajedničkoj nakladi Katarine Zrinske i Konzora. Obje knjige sadrže iste bajke i basne, istim redoslijedom, no priređivači kritičkog izdanja zaobilaze oba izdanja zbog evidentnih nedostataka u priređivanju. Izdanje iz 1943. urednički je nepotpisano, nisu naznačeni izvori tekstova, kao ni izabiratelj ili priređivač (premda je potpisan autor ilustracija, Vladimir Žedrinski), a slično je opremljeno i izdanje iz 1993. Stoga u kolacioniranju različitih rukopisnih i časopisnih inačica Vuković i Žužul ne uzimaju u obzir tiskane verzije, obrazlažući to znatnim razlikama između rukopisnih i tiskanih tekstova, brojnim naknadnim kraćenjima, preoblikovanjima teksta i jezičnim intervencijama. Problem je u tome smislu predstavljao porijekal bajki i basni jer se u tome nije moglo osloniti na spomenuta neautorizirana izdanja. Autorica svoje rukopise nije datirala, osim bajke *Djevojčica i neman* i basne *Lav i krmača*. Možda će buduća biografska istraživanja moći ponuditi ili rekonstruirati pouzdane odgovore na pitanja datiranja tekstova, no do tada je ovo kritičko izdanje tekstualna i strukturalna okosnica budućih čitanja i izdanja autoričinih basni i bajki izvan slavne zbirke. Posljednje poglavlje, *Bajke i basne neobjavljene za autoričina života*, u normativnom je smislu osobito važno, postavljajući – autoritetom kritičkog izdanja – točku na autoričinu bajkovnu (i basnovnu) produkciju.

Naposljetku, oba su sveska Sabranih djela opremljena priložima, ponajprije ilustracijama obrađenih (konzultiranih) izdanja, a u romanu i ilustracijama *Šegrt Hlapića* od prvog do nekih aktualnih izdanja. Ilustracije različitih izdanja *Priča iz davnine* već su bivale predmetom rasprava, a priređivači za ovo izdanje u priložima donose sve ilustracije Petra Orlića iz prvoga izdanja, te sve ilustracije Vladimira Kirina iz trećeg, referentnog izdanja. Prvo je izdanje *Priča* bilo opremljeno sa šest ilustracija, akvarela slikara Petra Orlića, a po objavljivanju novinska je i časopisna kritika bila gotovo unisona u osudi tih ilustracija: u negativnom ih tonu spominje većina recenzenata, premda se javio i pokoji usamljeni afirmativni glas (Majhut spominje blagonaklonu kritiku Vojmila Rabadana). Iz autoričine je korespondencije poznato da se ni njoj ilustracije nisu svidale, u često citiranome pismu švedskom slavistu Alfredu Jensenu iz 1917. ona ustvrđuje da ilustracije “nikako nisu u skladu sa mojim predodžbama”. Petru Orliću ne osporava talent, ali smatra da svoje umijeće nije znao uskladiti s tekstom. Za razliku od toga, Kirinove ilustracije, koje su izrađene po narudžbi autoričina brata Želimira Mažuranića za englesko izdanje *Priča* 1924. te dvije godine poslije otisnute u trećem izdanju s još nekoliko dodanih ilustracija koje su pratile dvije novovrštene priče (*Lutonjica Toporko i devet župančića* i *Jagor*), svidjele su se i autorici i kritici pa su poslije prenesene i u nekim drugim inozemnim izdanjima. U ovom su izdanju prenesene sve redom, 29 ilustracija, od čega 17 crteža i 12 akvarela. U skladu s prethodno spomenutom odlukom o zaobilaženju izdanja *Basni i bajki* iz 1943., ilustracije Vladimira Žedrinskoga za to izdanje nisu donesene.

Kritičko izdanje Sabranih djela Ivane Brlić Mažuranić, uza svoju odlično odrađenu primarnu funkciju (donošenje normativnih tekstova djela) svakako postavlja nove, visoke standarde tom tipu izdanja, od akribije i preciznog filološkog kritičkog aparata, preko “prevratničkih”, potpuno novih spoznaja koje je takvo čitanje iznjedrilo u primjeru *Šegrt Hlapića*, odnosno normativnih u primjeru rukopisnih bajki i basni, te naposljetku, do nezanemarivog visoko estetiziranog vizualnog oblikovanja niza.

Dubravka Zima

Vjekoslava Jurdana, Povijest kao sudbina. Život i stvaralaštvo Drage Gervaisa, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 2009., 343 str.

Knjiga *Povijest kao sudbina. Život i stvaralaštvo Drage Gervaisa* izašla je iz tiska početkom travnja 2009. Vjekoslava Jurdana u njoj je iscrpno iskazala spoznaje o životu i djelu Drage Gervaisa, kontekstualizirajući ih mjestom pjesnikove sudbine – Opatijom – kao trajnom točkom traume egzila, ranom koja nikad nije zacijelila, pa ni onda kad se nakon devetnaest godina vratio u rodno mjesto.

Autorica u prikazu Gervaisove složene životne i stvaralačke sudbine sustavno traga za književnoteorijskim okvirom, koji nalazi u vrlo širokoj i inspirativnoj znanstvenoj literaturi i kojemu su stožerom recentni teorijski dosezi proučavanja fenomena egzila, odnosa povijesti i književnosti, problema identiteta, književnoga oblikovanja pamćenja i sjećanja.

Budući da Opatiju i Liburniju promatra kao dio srednjoeuropskoga kompleksnoga prostora, autorica uočava središnji topos Gervaisova stvaralaštva koji dijeli s ostalim srednjoeuropskim piscima – a to je povijest. Prisiljen otići iz rodne Opatije zbog nepozvane povijesti koju su pisali strani i samozvani gospodari, Gervais književnomjetnički oblikuje tu i takvu povijest, a u kojem su ispisu glavne protagonistkinje, odnosno ženski likovi. Zato autorica, u tome sloju svojega rada, propituje dimenzije feminističkoga pristupa u postkolonijalnoj perspektivi. U tako složenom teorijskom okviru Gervais se p(r)okazuje kao pisac koji podriiva povijest kakvu su pisali samozvani gospodari. Taj je proces otvorio put autorici ka detaljnoj razradi Gervaisove životne i stvaralačke biografije, kojoj je izvorište, rekli smo, stalno nadahnuće i konačno odredište – Opatija.

Obilje novih podataka do kojih je došla vlastitim istraživanjima autorica potkrjepljuje dokumentima koje je pronašla u velikom broju izvora: zapisima, periodici, Gervaisovoj osobnoj korespondenciji, arhivima relevantnih institucija te, do ove knjige, u manje poznatoj privatnoj ostavštini obitelji Grgurev (Opatija). Upravo iz potonjega izvora Jurdana rekonstruirala i posljednje razdoblje Gervaisova života te okolnosti njegove tragične i dosad nerazjašnjene smrti. Zbirka tih dokumenata je dobrotom vlasnika darovana Muzeju grada Rijeke.

U drugome dijelu knjige autorica se bavi Gervaisovim stvaralaštvom kao svjedočanstvom lokalne protupovijesti pa daje širok teorijski pogled književnosti u Srednjoj Europi, prepoznajući i dokazujući tezu o Gervaisu kao piscu-povjesničaru. Na temelju takva uvida Jurdana prilazi raščlambi Gervaisova književnoga opusa, iscrpno istražujući Gervaisova njegova mladenačka djela i povezujući ih s fenomenom melankolije. Slijedi studija Gervaisove antologijske (čakavske) lirike, koja je rezultat psihoanalitičkoga čitanja i arhetipske kritike, potom opsežna analiza Gervaisovih novela iz perspektive egzila, odnosno prognaništva, i prelamanja autobiografije i fikcije. U završnome dijelu toga središnjega analitičkog prikaza Gervaisova stvaralaštva, autorica opsežno govori o njegovu dramskome opusu i posebno analizira dva dramska teksta: *Karolinu Riječku* i *Palmin list*.

U “Zaključku” autorica iznosi konačne postavke svoje reinterpretacije kojom dokazuje da je Gervaisov ispis moguće i potrebno iščitavati kao postkolonijalnu književnost jer ispisuju sudbinu ljudi i prostora koji su oduvijek bili predmetom posezanja različitih kolonizatora. Uz opsežnu teorijsku literaturu autorica navodi i bibliografske podatke o Gervaisovu radu i popis tekstova u ostavštini koju je pronašla i istražila. Uz to prilaže, i prvi put objelodanjuje, slikovne priloge o Gervaisovu životu i radu.

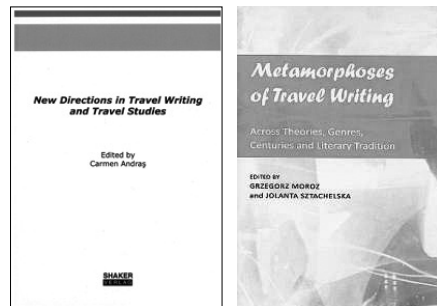
Knjiga Vjekoslave Jurdane prvi je sintetski prikaz koji se temelji na raščlambi Gervaisova života i stvaralaštva u cjelini, zagovarajući tezu da se kultura zajednice, ovdje opatijske – liburnijske, promišlja iz aktualne postkolonijalne perspektive. U tome okviru Gervaisov književni iskaz (p)ostaje antologijskim izrazom identiteta sredine i posve originalnim prinosom hrvatskoj književnosti uopće. Taj se iskaz pokazuje kompleksnim te istodobno vrlo jasnim i jednostavnim – emanirajući povijest jednoga kraja, ljudi, svakodnevice u prijelomnim vremenima prve polovice 20. stoljeća. On i kao pisac i kao povjesničar (re)kreira svijet opatijske (i riječke) svakodnevice. Svijet je to u kojemu svoje posebno mjesto ima etnografija svakodnevice domaćega stanovništva, običaji, pjesme, izreke; pred nama su opatijski *barkajoli*, stari *noniči*, mudre *nonice*, melankolični *kapitani*, stara opatijska *perila* – vedute djetinjstva, svijet kao ostvareni san.

No, najveći čakavski bard ide još dalje. U zgusnutu vremenu bremenitom čovjekovim uzletima i najvećim padovima, Gervais dosljedno ostaje uz onoga čovjeka koji nema u svojoj moći vlastitu sudbinu, povijest i prostor. U čežnji da svijet istinitoga, dobroga i lijepoga ostvari u sebi, očuva i preda nama, a koji je umjetnički (književnošću, jezikom) proniknuo snagom osobne boli, Drago Gervais postaje blizak i čovjeku današnjice. U tome je smislu knjiga *Povijest kao sudbina. Život i stvaralaštvo Drage Gervaisa* Vjekoslave Jurdane do sada najopsežniji prinos žerveologiji i književnoteorijski uvid *par excellence*.

Jasna Gržinić

Metamorphoses of Travel Writing. Across Theories, Genres, Centuries and Literary Traditions, ur. Grzegorz Moroz, Jolanta Sztachelska, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle Upon Tyne 2010., 272 str.

New Directions in Travel Writing and Travel Studies, ur. Carmen Andraş, Shaker Verlag, Aachen 2010., 368 str.

Čini se da se tek od nedavno može naći veći broj naslova o putopisnoj literaturi koji ne dolaze s engleskoga govornog područja. No, kad se i pronadu knjige koje nisu uredili autori koji pripadaju britanskoj ili američkoj akademskoj zajednici, tada je velik broj ovih djela pisano ili naknadno prevedeno na engleski jezik, što uvelike olakšava pristup većem broju čitatelja. To je, barem se tako doima, uobičajena praksa što se tiče novijih zbornika o putopisnoj literaturi. Tako su i ova dva djela iz 2010. godine radovi urednika s prostora istočne Europe – Poljske i Rumunjske, odakle je i većina autora članaka, objavljena na engleskom jeziku. Trenutačna hiperprodukcija kritičke i teorijske literature o putopisima ujedno donosi i veliku raznolikost tema koje se često samo naizgled mogu svesti pod navodnik onoga što se na engleskom naziva *travel studies*.

U predgovoru poljskoga zbornika navodi se kako se za putopisnu književnost tek od 1970-ih godina zanimaju književni teoretičari i kritičari, i to posebno oni koji se bave postkolonijalnom i feminističkom kritikom. Teorijsko određenje putopisne literature urednici preuzimaju od Jana Borma (*Perspectives on Travel Writing*, 2004), i to kao “tekstove kojima je središnja tema i putovanje” (13), što je ujedno i razlog zašto se u ovom zborniku ne obrađuju, kao što je najčešća praksa, isključivo nefikcionalni tekstovi, nego je uključena i poezija, fikcija, pa čak i publicistički tekstovi kao što je “Into the Wild” Jona Krakauera. Knjiga je podijeljena u tri dijela, od kojih je prvi tematski posvećen, barem naslovno, preispitivanju žanrova i teorija, drugi putopisnim tekstovima

ili, kako su ih autori nazvali, literarnim putovanjima u 18. i 19. stoljeću, a treći putopisnoj literaturi u 20. stoljeću. U prvome dijelu nalaze se čak četiri članka u kojima se obrađuje poezija, od toga u tri poezija američkih autora, dok se u četvrtome dijelu analiziraju djela Blaisea Cendrasa. Uvodni dio prvoga dijela čine članak o tjelesnosti i putovanju (Bialas, “The Mobile Body. Prolegomena to the Corporeality of Travel”), članak o putopisnom žanru u anglofonij literarnoj tradiciji (Moroz, “Travel Book as a Genre in the Anglophone Literary Tradition”) i članak u kojemu je “Into the Wild” Jona Krakauera čitan kao tragedija (Klonowska, “Travel Narrative as Tragedy. Jon Krakauer’s *Into the Wild*”). U Morozovom tekstu o putopisnom žanru propituje se nepostojanje žanrovskog pristupa putopisima i u postkolonijalnih teoretičara i onih koji putopisu pristupaju iz tradicionalne, humanističke perspektive. Moroz naglašava kako je u anglofonij tradiciji naglasak na hibridnoj prirodi putopisa. Na tu su se hibridnost odlučili potpuno osloniti i urednici. Drugi dio poljskoga zbornika posvećen je 18. i 19. stoljeću, bolje reći 19. i 18. stoljeću s obzirom na to da se dva članka koja se bave djelima iz 18. stoljeća nalaze na kraju. Uz tekst u kojemu se Mark Twainov *The Innocents Abroad* čita kao *postturiistički* putopis (Dybiec, “Mark Twain’s *The Innocents Abroad* as a Post-Tourist Travelogue”), nalaze se i članci o američkim putovanjima Ch. Dickensa i H. Sienkiewicza (Budrewicz-Beratan, “American Travel Books of Charles Dickens and Henryk Sienkiewicz”), mađarskim devetnaestostoljetnim putopisima o Amerikama (Venkovits, “Writing with Devotion, Drawing with Light. Images of the Americas in the Nineteenth Century Hungarian Travelogues”). Šarolik izbor, pretežno anglofonih i poljskih autora, nastavlja se i u trećem dijelu zbornika, u kojemu su dva članka posvećena Kapuścińskom i djelu *Imperij* (Horodecka i Hejwowski, “Do We Travel Around the Same World? On Selected Translations of Ryszard Kapuściński’s Books”), a zastupljeni su Fielding, Swift, Chatwin i drugi. Posljednji je članak jedini koji odstupa od početne koncepcije zbornika, a u njemu su obrađeni vodiči *Rough guide* i stereotipi kojima se služe kao sredstvima identificiranja destinacija (Kosecki, “Stereotype of the Identity of Destination in Practical Travel Literature”). Očito je da su se urednici zbornika odlučili za širi pogled na putopisnu literaturu s uključenjem putopisne poezije, što je novost u odnosu na dosadašnju kritičku produkciju, ali na kraju ipak prevladavaju anglofoni pisci, što, dakako, nije nikakva novost.

S druge strane, zbornik rumunjske urednice, iako u svojem naslovu ima nove smjerove, donosi malo novoga. Carmen Andraş, urednica, u uvodu donosi pregled dosadašnjih pristupa putopisnoj literaturi u anglofonij tradiciji, kao što to Moroz čini u svojem članku u prethodno opisanome zborniku, no Andraş to čini ekstenzivno citirajući Fussella, ali i uključujući i opširne citate Clifforda. Međutim Andraş imenuje nov pristup putopisnoj literaturi unutar komparativnih kulturnih studija kako ih je definirao Steven Tötösy de Zepetnek. Putopisna je literatura tako promatrana intra-, pluri- i multidisciplinarna, kao otvoreni i rubni žanr u kojemu stvarnost susreće fikciju. Andraş je u uvodu spojila sve što se dalo spojiti te dala prostora i široku, ali faktično nedefiniranu i nestabilnu podlogu za daljnje članke u zborniku. Taj je zbornik nešto opsežniji i još raspršeniji (!) što se samih tema tiče. Uz uvodni dio, koji je posvećen teorijskim pitanjima, dva središnja dijela podijeljena su prema geografskoj osnovi, a u završnom, četvrtom, tema su fikcija i putovanje. U drugome su dijelu obrađeni putopisni tekstovi o Africi, Amerikama, Aziji i Oceaniji, u trećem putovanje po Europi. Iz takve je podjele vidljivo da je riječ o pokušaju sveobuhvatnog i podosta širokog pristupa ionako širokoj temi. Tako, na primjer, u prvome dijelu, nakon članka o *Grand Touru* (Irimia, “Traveling and the Grand Tour”) slijedi članak o bitnicima i njihovim putopisima kao primjeru protokulturnog hodočašća (Johnston, “The Making of Counter-Cultural Pilgrimage”) da bi se usred članaka o putopisima i književnim djelima, našao tekst u kojemu su obrađeni internetski portali Hospitality Club i Couchsurfing (Luca, “Staying without Paying or Heading towards Free Tourism?”). Drugi dio zbornika je ujedno i najbrojniji člancima. Započinje člankom o putopisima o Africi (Hickey, “Africa and Travel Writing”), no dalje nije posložen ni kronološki ni tematski. U istome je dijelu i analiza *Mappe mundi* iz 13. stoljeća (Ciobanu, “Mapping the New World”), potom tekstovi o Singapuru (Keck, “Travel Writing about Hong Kong and Singapore”) iz 19. stoljeća, zatim britanska izvješća o Gvineji i Beninu iz 16. stoljeća (Luttikhuizen, “Early Merchant Adventurer’s Travels in Guinea and Benin”). Takav se poredak nastavlja i u posljednja četiri članka ovoga dijela. Dio “Putovanje i Europa” započinje tekstom Carmen Andraş o britanskim putnicima u Rumunjskoj, dok

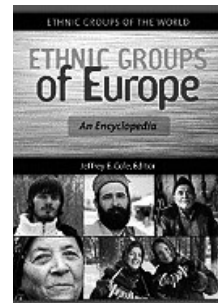

se u ostalim člancima pokriva razdoblje od 19. do 20. stoljeća. Završni dio, u kojemu se raspravlja o putovanju i fikciji, nije ništa ujednačeniji te kreće člankom o romanima o kineskoj dijaspori u Velikoj Britaniji (Butoescu, “The Journey of Diaspora in Timothy Mo’s *Sour Sweet*”), preko teksta o predstavljanju Poljske u romanima Dorote Maslowkse (Hudecova, “Poland in Dorota Maslowksa’s Work”) da bi cijeli zbornik završio tekstem o Don Quijoteu (Dragoş Ivana, “*Don Quixote*, Travel and Pre-novelistic Discourses”).

Iako su se urednici obaju zbornika odlučili za raznolike teorijske i metodološke pristupe, poljski su urednici ipak uspjeli više urediti i složiti svoj proizvod. Metamorfoze i novi smjerovi putopisne literature na kraju se ipak nalaze samo u naslovima zbornika, a ne i u tekstovima koje obuhvaćaju. Unatoč navedenim nedostacima, činjenica da se i izvan anglofone tradicije počinje više raspravljati o putopisnoj literaturi ne samo kao izvoru etnoloških i povijesnih informacija, jest značajna, pa je u tome i vrijednost tih dvaju zbornika; no kvantiteta radova (24+26) trebala bi naposljetku biti podložna i uvjetovana njihovom kvalitetom.

Jelena Bulić

Ethnic Groups of Europe. An Encyclopedia,
ur. Jeffrey E. Cole, ABC-CLIO LLC, Santa
Barbara 2011., 442 str.

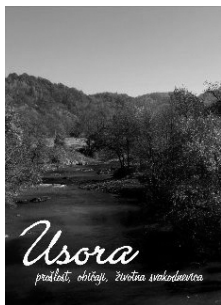

U izdanju američkog izdavača ABC-CLIO LLC, a pod uredništvom Jeffreya E. Colea, objavljen je prvi od pet tomova enciklopedije o etničkim skupinama u svijetu, *Ethnic groups of Europe*. Ako ste ikada rukama pokušali uhvatiti ribu, onda znadete koliko je ona skliska i da bježi iz ruku što je više nastojite zadržati. Slično je i s pokušajem popisa etničkih skupina. Svjestan da mu predmet opisa stalno izmiče, autor uvoda ipak navodi kriterije kojima se vodio izdavač u sastavljanju popisa europskih etničkih skupina: za sve se navedene skupine može reći da postoji zajednička svijest članova o pripadnosti jednoj skupini ili identitetu utemeljenu na zajedničkom iskustvu i povijesti kao i prihvaćanje tog skupnog identiteta od drugih, posebno države. S druge strane, isključene su skupine koje nisu na nekom općem planu prepoznate kao etnički razlikovne. Skupine su selektirane prema veličini i geografskoj pripadnosti pa su u popis uvrštene one skupine čija populacija premašuje dvadeset tisuća članova, što je za područje Europe iznjedrilo brojku od sto četiri različite etničke skupine.

Jedinice ukratko opisuju etničku skupinu, njezino podrijetlo, povijest i kulturni razvoj, a na kraju se čitatelju preporučuju naslovi za daljnje čitanje. Autorice jedinice o Hrvatima, Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnić iz Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, na šest su stranica sažeto opisale kulturnu povijest Hrvata te navele sedam naslova preporučene literature za daljnje čitanje. Na kraju izdanja je popis suradnika te geografski i pojmovni indeks.

U tome smislu ova enciklopedija može poslužiti u edukativne svrhe (što je i namjera izdavača) kao izvor informacija o različitim europskim etničkim skupinama svima koje ta tema zanima, ali i za kritičko promišljanje stručnjacima. Kao što i sam autor uvoda napominje, promatrane zajedno, opisane jedinice pokazuju dinamičnost etničke identifikacije i podložnost pojma (kao i samog etničkog identiteta) različitim konstrukcijama u različitim vremenskim i političkim razdobljima pa su dobro ishodište problematiziranja i diskusije o etničkim skupinama i etničkome identitetu.

Sanja Đurin

Usora. Prošlost, običaji, životna svakodnevnica, ur. Mario Katić, Zavičajni klub Usorskog kraja, Zagreb 2011., 401 str.

Monografija *Usora. Prošlost, običaji, životna svakodnevnica*, kako njezin urednik uvodno napominje, nastaje kao primjer “neorealističke etnografije” o posljednjih stotinjak godina života u Usori. Tako u “Uvodu. Pisati nekome o njemu samomu” Mario Katić, gdje teorijsko-metodološki pozicionira navedenu monografiju, ističe kako su se neki etnolozi rijetko odvaživali vlastite tekstove i “konstrukcije” ponuditi na čitanje sâmmim kazivačima (odnosno, stručnim nazivom – na restituciju). Urednik nadalje zamjećuje da neki etnolozi i neki folkloristi najčešće vlastite tekstove objavljuju na “sigurnim” i provjerenim stranicama etnoloških i folklorističkih časopisa gdje nema realne opasnosti da kazivači dođu u dodir s tim tekstovima-konstrukcijama. S obzirom na to da je usorski zbornik ponajprije namijenjen njegovim kazivačima/sugovornicima (zamjetno je da urednik umjesto odrednice *kazivač* sve više rabi odrednicu *sugovornik*, kako je to svojedobno predložila Jasna Čapo Žmegač), navedeno je – kao i činjenica da su sugovornici/kazivači i sukreatori ove knjige – kako urednik ističe, odredilo i izgled i strukturu monografije; dakle, knjiga je morala biti pisana *drugim* rječnikom te *drukčije*, odnosno, tražeći neki srednji, treći, prijelazni put između kulturnohistorijske i postmoderne etnografije, gdje kao jedan od uzora navodi etnološku monografiju *Živjeti na Krivom Putu* (ur. Milana Černelić, Marijeta Rajković i Tihana Rubić). Vjerojatno je u oblikovanju ovakve “neorealističke” monografije autoru poslužio i naputak Jonathana Spencera, inače kritičara postmoderne etnografije, o tome kako je danas moguće pisati *čitljive* etnografije, koje, među ostalim, “uspijevaju priznati kompleksnost svijeta” (str. 19). Što se tiče *pozicije etnologa/etnologinje bliskoga*, Mario Katić se osvrće na problematiziranje restitucije Jasne Čapo Žmegač, koje je autorica znanstveno iskreno iznijela u povodu svoje monografije *Srijemski Hrvati* (2002) u zborniku radova *Etnologija bliskoga* (2006).

I završno, što se tiče uvodnoga članka usorskoga zbornika, možemo se osvrnuti i na uredničku poziciju koju Mario Katić autobiografski podastire u uvodniku; dakle, s jedne je strane bio i etnolog i pokretač inicijative za istraživanje i nastajanje te monografije, a s druge strane, kao dio zajednice o kojoj se piše, figurirao je kao *pontifex* između etnologa i kazivača/sugovornika, a i sâmm je često kolegama i kolegicama bio kazivačem, te u završnome dijelu uvodnoga teksta urednik napominje kako ta knjiga nudi samo prvi dio istraživanja; naime, slijedi objavljivanje i refleksija njihovih kazivača/sugovornika.

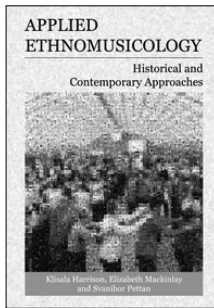
Pritom već sâmm naslov *Usora. Prošlost, običaji, životna svakodnevnica* upućuje na trodiobnu kompoziciju monografije; naime, upravo je podnaslovnim redosljedom i sustavno raspoređeno njezinih deset članaka. Zbornik tako nakon uvodničkoga teksta otvara članak “Autor i moguće porijeklo slike Gospe *Kondžilske*” Petre Sribljinović kao i članak “Predaja o slici Gospe s *Kondžila*” urednika monografije, a zajedno se usredotočuju na jedno od starijih i sve važnijih marijanskih svetišta u Bosni i Hercegovini. Uočljivo je, naime, da danas marijansko svetište Kondžilo – Komušina u Vrhbosanskoj nadbiskupiji dobiva sve veće značenje, a pritom se kao zanimljivost može istaknuti činjenica da je Petra Sribljinović, interpretirajući navedenu sliku, otkrila i do sada nepoznatog autora te slike. Ujedno navedeni su tekstovi jedini u ovome zborniku koji pružaju presjek života u Usori

od kraja 18. do početka 20. stoljeća i koji se pritom, dakako, ne temelje na kazivanju njihovih sugovornika.

Bez obzira na to što je Danijela Birt istaknula u svome članku da desetak dana terenskog istraživanja bez arhivskoga rada nije moglo biti dostatno za donošenje konkretnih zaključaka, pogotovo što se tiče njezina proučavanja obitelji i kućanstva u procesima transformacije u drugoj polovici 20. stoljeća usorskoga kraja, autorica je, među ostalim, sustavno pokazala da, iako je patrijarhalni sustav vrijednosti i danas dominantan, što se tiče starijih generacija, ekonomska nezavisnost žena ipak otvara nove mogućnosti i pritom narušava mušku dominaciju na razini svakodnevnog i javnog života. Nadalje, Krešimir Bermanec u članku “Šišano kumstvo – (na)striženo kumstvo” utvrđuje kako se navedeni običaj u usorskom kraju “polako mijenja i vjerojatno nestaje”. I dok se običaj šišanog kumstva u usorskom kraju reducira, svadbeni običaji, kako pokazuje Matija Dronjić u članku “Predsvadbeni i svadbeni običaji – kontinuitet i promjena tijekom 20. stoljeća”, prilagođavaju se novim kontekstima, u okviru čega se autor zadržava i na problematici izvanbračne djece, gdje zamjećuje da, iako je seksualna sloboda prije braka bila strogo zabranjivana, velik je broj kazivača potvrdio da je bilo slučajeva neželjene trudnoće te da su takvi slučajevi nerijetko, nažalost, završavali tragično. Nadalje, Mario Žbulj u članku “Slobodno vrijeme, dokolica i društvene institucije” pokazuje kako je slobodno vrijeme na selu integrirano u dan i neodvojivo od radnoga dana, odnosno, kako autor napominje: “Tek s pojavom seljaka-radnika dan se počeo dijeliti na radni i slobodni dio”, te kad su imali više slobodnog vremena, stanovnici su počeli organizirati i razna sportska udruženja (npr. nogometni klubovi, karate-klub “Usora”). Petra Srbljinović zastupljena je u zborniku još jednim člankom, i to o usorskim selima od modernizacije do suvremenosti, u okviru kojega je, među ostalim, pokazala kako je odlazak Usorana na rad u inozemstvo najviše utjecao na izgled kuća, koje postaju reprezentativnije, pa tako i na izgled samoga sela. Nadalje, Martina Krivić Lekić zaustavila se na sjećanju na tragičnu ratnu svakodnevicu (1992.–1995.), od pada Doboja 2. svibnja 1992. godine, što je označilo početak obrane teritorija Usore, a pritom je zabilježila iskazane slike sjećanja ljudi koji su rat preživjeli u svojim domovima. Snježana Zorić u članku “Heterotopija smrti”, polazeći od Foucaultova određenja heterotopije kao istinski ostvarenih utopija, kao i od Thomasove antropologije, a u okviru filozofijske etnografije, kao i refleksijom o emotivnoj dimenziji sudjelujućeg promatranja (usp. Ghassan Hage, “Hating Israel in the Field. On Ethnography and Political Emotions”, *Anthropological Theory*, 9/1, 2009), razmatra fenomen smrti na primjeru emotivnoga razgovora sa supružnicima koji su u ratu izgubili sina, u okviru čega autorica postavlja dramatsko pitanje o memorijalizaciji individualnoga života: “Jesu li ratom izgubljeni životi uspjeli legitimirati željeni poredak i politički ustroj ili su njihove smrti bile uzaludne, i s druge strane, bi li njihovi životi ostali u sjećanju onih koji su ih nadživjeli da nisu umrli herojskom smrću koja zavređuje biti upamćenom?” (str. 306).

Posljednji rad ove monografije čini članak “Usorani o sebi i drugima. Kroz identitete, politike i kulturu” Jadranke Grbić Jakopović, koji je očito sa simboličnim razlogom određen kao završni članak ove “neorealističke” etnografske monografije s obzirom na citat, rečenicu jednoga od sugovornika kojom je u okrilju mitske matrice opisao Usoru, a koju autorica članka proglašava *kultnom*. Naime, sugovornikov odgovor na autoričino pitanje *kako doživljavaju svoj zavičaj* glasi: “Ovuda su šetali Adam i Eva”. Time završno možemo uputiti na jednu od promocija te monografije na kojoj je njezin urednik apostrofirao “pisce povijesti”, koji Usoru, kao što je poznato, među ostalim mitskim atributima, određuju kao “dragulj Herceg Bosne”.

Suzana Marjanić

Applied Ethnomusicology. Historical and Contemporary Approaches, ur. Klisala Harrison, Elizabeth Mackinlay i Svanibor Pettan, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, UK 2010., 255 str.

Studijske su skupine “životna snaga ICTM-a”, započinje svoja razmišljanja Stephen Wild, donedavni generalni tajnik Međunarodnog savjeta za tradicijsku glazbu (International Council for Traditional Music, ICTM), u predgovoru zbornika koji predstavlja aktivnosti nove, devetnaeste ICTM-ove studijske skupine *Applied Ethnomusicology* [Primijenjena etnomuzikologija]. Studijske su skupine prepoznatljiva odrednica ICTM-a, a važne su zbog iznimne mogućnosti trajne razmjene među znanstvenicima istih ili sličnih interesa i predmeta istraživanja. Za razliku od bijenalnih svjetskih konferencija koje okupljaju cjelokupno članstvo, no s kojih se prilozi publiciraju samo u ograničenom opsegu, studijske skupine održavaju simpozije s manjim brojem sudionika koji se upravo stoga čvršće povezuju i bolje fokusiraju na zajedničke teme istraživanja, a usto i učestalije predstavljaju rezultate svojih istraživanja u zbornicima radova.

Zbornik radova s prvoga simpozija studijske skupine *Applied Ethnomusicology*, održanog 2008. u Ljubljani uz sudjelovanje 30-ak znanstvenika iz 16 zemalja, svjedoči o nastojanjima sudionika da svojim aktivnostima i priložima pokušaju definirati *nov* pogled i pristup predmetu i zadaćama etnomuzikologije. Primijenjena je etnomuzikologija usmjerena načelima društvene odgovornosti, što podrazumijeva širenje i produbljivanje znanja i razumijevanja glazbe radi rješavanja konkretnih društvenih problema aktivnostima i radom unutar i izvan tipičnog akademskog konteksta. Javno je djelovanje pritom bitnim čimbenikom znanstvenoga procesa, što pred znanstvenika/istraživača postavlja niz moralnih i etičkih dvojbi.

Knjiga sadrži predgovor, opsežnu uvodnu studiju te dvanaest odabranih recenziranih članaka autora iz Australije, Austrije, Južne Afrike, Kanade, Njemačke, Sjedinjenih Američkih Država, Slovenije, Srbije i Velike Britanije, podijeljenih u četiri tematske skupine. Tematske skupine obuhvaćaju različite perspektive na rastućem području primijenjene etnomuzikologije – od povijesnih i suvremenih pogleda na predmet istraživanja, preko pedagoških i istraživačkih pristupa u različitim geografskim i kulturnim kontekstima, do izgrađivanja održivih i revitalizacije ugroženih glazbenih kultura te uporabu glazbe u rješavanju konfliktnih situacija. Podnaslov knjige (*Povijesni i suvremeni pristupi*) naglašava važnost povezivanja prethodno raspršenih znanja i perspektiva prema novim spoznajama u interdisciplinarnom okružju humanističkih i društvenih znanosti.

Uvodni tekst, koji potpisuju urednici izdanja, ujedno predsjednik i potpredsjednica studijske skupine Svanibor Pettan i Klisala Harrison, donosi pregled nastanka studijske skupine od ideje, preko panel diskusija na konferencijama i inicijalnoga skupa u Ljubljani (2006.), do dobivanja statusa jedne od studijskih skupina ICTM-a (2007.). Doznajemo i da je prvi službeni simpozij studijske skupine (2008.) nastojao postaviti temelje raspravljajući o tri osnovne teme: 1. povijest ideje i razumijevanja pojma primijenjene etnomuzikologije u širem, svjetskom kontekstu; 2. predstavljanje i vrednovanje individualnih projekata s naglaskom na teoriju i metodologiju discipline; 3. primijenjena etnomuzikologija u konfliktnim situacijama. Usporedno s pripremljenim izlaganjima, sudionici simpozija aktivno su sudjelovali u raspravama u manjim diskusijskim skupinama (*talking circles*), sučeljavajući tako u izravnome kontaktu svoje ideje i težeći učinkovitoj razini znanstvenih diskursa primijenjene etnomuzikologije. Tako su pokušali definirati zajedničke polazne točke i formulirati

niz relevantnih pitanja bitnih za razumijevanje predmeta istraživanja. Novi pristupi koje potiče ova studijska skupina ukorijenjeni su u različitim znanstvenim tradicijama i adresiraju niz izazova u realnosti modernoga svijeta, no teže jedinstvenom cilju – dobrobiti kakvoće ljudskoga postojanja. Ugrožena glazba, ugrožene glazbene kulture, glazbena terapija, glazba u procesu izlječenja, glazba u konfliktu i mirotvornim procesima neke su od tema koje su sudionici simpozija raspravili te u svojim objavljenim radovima detaljnije potkrijepili i razradili.

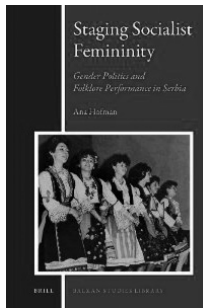
Prvi od četiri tematska dijela donosi povijesna i suvremena razmišljanja o primijenjenoj etnomuzikologiji iz međunarodne perspektive, a ishodi iz prvoga kruga rasprava na skupu u Ljubljani. Ana Hofman, koristeći se primjerima s područja bivše Jugoslavije, raspravlja o pojmu primijenjene znanosti kroz diskurs *čiste* i *nečiste* primjene rada u sferi terenskoga rada, etnografije, akademskog pisanja, institucija i organizacija uključenih u istraživački rad, pa sve do nacionalne države i globalnih procesa konzumerizma. S druge strane, Bernhard Bleibinger pojam primjenljivosti pokušava objasniti primjerima glazbene pedagogije vezane uz manjinsku glazbenu tradiciju Xhosa, kakva se provodi na Glazbenom odjelu Sveučilišta u Fort Hareu u Južnoj Africi. Članak A. Hofman vezan je uz promatranje današnje situacije, dok Bleinigerov tematizira povijest primijenjene etnomuzikologije. Prva cjelina završava člankom Muriel Swijhuisen Reigersberg o interdisciplinarnosti primijenjene etnomuzikologije (glazbene terapije) i glazbenog obrazovanja na primjeru zbora australskih Aboridžina.

Druga tematska cjelina razmatra pristupe unutar široke teme nastavne pedagogije i istraživačke prakse povezane s angažmanom u društvenoj zajednici. Tako se Eric Martin Usner zalaže za *angažiranu* etnomuzikologiju u zajednici, fokusirajući svoj rad na povijest američke pedagogije u okviru sveučilišnog obrazovanja te dajući primjere društveno korisnog rada na lokalnoj, regionalnoj i međunarodnoj razini. Elizabet Mackinlay donosi autoetnografsku kritiku kao primjer *dekolonizacije* etnomuzikologije. Tijesno surađujući s Yanyuwa Aboridžinima, koji su u povijesnim procesima izgubili ne samo svoj zavičaj nego su i vlastite usmeno-tradicijske vrijednosti zamijenili kolonizatorskim nadomjescima, nastojala je pomoći obnavljaju njihove izgubljene tradicije. Katarina Juvančić predstavlja etnografsku studiju i kompaktnu ploču slovenskih uspavanki kao primjer primijenjenog rada, dok se Vojko Veršnik koristi Simmelovom i Heideggerovom metaforom mosta kao poveznice među različitim kulturama, te je primjenjuje na područjima glazbenog obrazovanja djece i glazbene terapije umirovljenika.

Treća tematska cjelina predstavlja radove Huiba Schlippera i Jelene Jovanović kao aktivista na izgradnji održivih glazbenih kultura. Schlippera djeluje na svjetskoj razini i u radu predstavlja svoj projekt “Održiva budućnost za glazbene kulture. Prema ekologiji glazbene raznolikosti”, vrijedan pet milijuna eura, dok Jovanović predstavlja lokalno zasnovan projekt obnove zaboravljenog tradicijskog ruralnog vokalnog repertoara praćen u praksi lokalnog pjevačkog zbora.

Četvrta je cjelina posvećena ulozi glazbe u konfliktnim situacijama na primjerima iz Austrije, Indonezije i Njemačke. Ursula Hemetek istražuje glazbu i interkulturalni sukob u urbanim sredinama na primjeru turske manjine i ruralnim sredinama na primjeru slovenske manjine u Austriji. Kao predsjednica studijske skupine ICTM-a *Glazba i manjine* Hemetek ističe tijesnu povezanost istraživačkih pristupa i tema tih dviju studijskih skupina, što je, između ostaloga, rezultiralo i zajedničkim simpozijem 2010. godine u Vijetnamu. Margaret Kartomi dokumentira glazbeni preporod nastao u okružju dvaju traumatskih događaja u Acehu: tsumamija 2004. i dugogodišnjeg ratnog sukoba kojemu je posljedica bila zabrana izvođenja određenog repertoara. Naposlijetku, tu je i vrlo zanimljiv članak Britte Sweers, koja analizira učinak primijenjenih medijskih projekata (CD, CD-ROM) na raznolikost glazbenih kultura u nekad istočnonjemačkome gradu Rostocku. Projekt teži podupiranju međuetničke tolerancije u srednjoškolske populacije koja je izložena ekstremnim neonacističkim utjecajima. Potrebno je spomenuti da se sva tri rada iz ove skupine referiraju na poticajan rad Daniela Sheehya iz 1992. godine, koji se smatra jednim od pionirskih, no još uvijek i temeljnih radova na novom području danas poznatom pod nazivom “primijenjena etnomuzikologija”.

Joško Čaleta

Ana Hofman, Staging Socialist Femininity. Gender Politics and Folklore Performance in Serbia, Balkan Studies Library, Leiden-Boston 2011., 148 str.

U fokusu su ove knjige žene iz različitih sela u Niškome polju koje su nastupale na tzv. “Takmičenjima sela Srbije”, godišnjim susretima koje je od 1973. godine organizirala Vlada Republike Srbije. Premda autoricu ponajprije zanimaju transformacije koje su seoske žene jugoistočne Srbije prošle u socijalizmu, u njihovim osobnim pričama, služeći se “metodom usmene povijesti” (str. 4), Hofman otkriva utjecaj države na promjene seoskog načina života i prilagodbu ljudi na njih, zatim odnos države prema tradiciji i folkloru te rezultirajuću promjenu odnosa ljudi prema vlastitim tradicijama. Na svim tim razinama Ana Hofman donosi nove uvide u otprije istraživane fenomene, ne samo bogatom etnografskom građom već i drukčijom i originalnom interpretacijom odnosa “službenog” državnog stava o rodnom ulogama u tradicijskoj kulturi i svakodnevne prakse.

Knjiga je podijeljena u četiri glavna poglavlja s naslovima: “Izvedbe roda u Jugoistočnoj Srbiji”, “Takmičenja sela. Predstavljачka politika”, “Repertoar” i “Isključivanje iz pjevanja”.

S obzirom na to da žene čije usmene povijesti Hofman prikazuje pripadaju generacijama rođenima između 1914. i 1950., odnosno, ciljano, generacijama koje su doživjele značajne društvene promjene predsocijalističkog, socijalističkog i postsocijalističkog sela, prvo poglavlje je u svojem prvom dijelu posvećeno prikazu zadružnih (predsocijalističkih) obitelji i položaju žena u njima, a u drugome dijelu glavnim običajnim kontekstima ženskih glazbenih izvedbi u zadružnoj kulturi (to su, redom, *lazarice*, *kraljice*, *Đurđevdan* i *sedenjke*).

Drugo poglavlje donosi opis manifestacije, čemu prethodi razmatranje o odnosu socijalizma prema tradicijskoj kulturi. Osim što je ta kultura za socijalističku vlast bila na opasnoj granici između regionalno-seljačkog i nacionalnog, autoricu zanimaju i državni diskursi modernizacije i emancipacije žena, odnosno ravnopravnosti spolova, koji su poticali i manifestacijama poput “Susreta sela” (premda je službeni naziv “Takmičenje sela”, Hofman rabi i termin “Susreti” [*gatherings*], poštujući izraz kojim se koriste njezini kazivači, sudionici manifestacije). Na toj su manifestaciji seoske žene iz tradicionalno zadružnih obitelji prvi put mogle javno nastupiti izvan društveno uvriježenih konteksta opisanih u prvome poglavlju. U posljednjem dijelu poglavlja autorica prikazuje i doba postsocijalizma, nakon 1990., u kojem se smanjuje važnost “Susreta sela”. Iz osobnih priča svojih kazivač(ica) iščitava pomiješane osjećaje o teškome životu u prethodnome razdoblju, ali i nostalgiju za prošlim vremenima.

Poglavlje naslovljeno “Repertoar” prikazuje odnos organizatora i ocjenjivačkog suda “Susreta” prema izvedenome repertoaru. Glavni je zahtjev “izvornosti” pa se stoga nisu dopuštale promjene melodije i ritma ni izvođenje novokomponirane narodne glazbe. Ipak, i sami su “Susreti” uzrokovali poneke promjene u repertoaru, pa su se tako neke pjesme promijenile zbog prilagodbe vremenskom okviru “Susreta”, a izgubio se i specifičan stil dijafonijskog dvoglasja koji su izvođačice počele doživljavati kao *falš*. Autorica u propitivanju transgresije rodnih uloga u kontekstu “Susreta” otkriva da je ona bila djelomična ili čak samo prividna jer su muški glazbeni žanrovi ženama ostali nedostupni (instrumentalna glazba), a ženski su nastupi još uvijek odgovarali slici žene kao čuvarice (zadružnog) ognjišta.

Stvarna transgresija rodnih uloga i shvaćanje žene kao ravnopravne na pozornici bilo je otežano iz mnogih razloga koje autorica objašnjava u posljednjem poglavlju. Premda njezine kazivačice do-

nose različita (većinom pozitivna) iskustva nastupa na “Susretima”, mnoge su se za pravo na nastup morale sukobljavati s predrasudama svojih suseljana ili muževa. S obzirom na to da se pjevanje ili plesanje u sklopu običajnih cjelina nije doživljavalo kao nastup, izdvajanje tih izvedbi iz konteksta običaja i njihovo postavljanje na pozornicu promijenilo je odnos ne samo okoline već i samih žena prema vlastitim izvedbama. S druge strane, ta je promjena omogućila barem pojedinačne, ako već ne i opće, transgresije rodni uloga i unaprijedila položaj žena kao punopravnih sudionica kulturnog života sela.

Osim što je uspjela prikazati višeznačnost promjena u rodni ulogama povezanim s političkim i društvenim promjenama, autorica upućuje i na prevladavanje opozicije državno poticanog folklorizma i folkloru u svakodnevnom životu. Hofman tu opoziciju narušava upravo pominim iščitavanjem i bliskim uvidom u osobne priče kazivača. Argumentira da “Susreti” za ruralne stanovnike Niškoga polja nisu bili samo manifestacija dirigitirana od državnih vlasti već su postali i njihovom osobnom potrebom, razlogom veselja, dijelom svakodnevnog života, odnosno *folklorom*. Pažljivim slijede-njem i uvažavanjem svake od usmenih povijesti svojih kazivač(ic)a, autorica uspijeva upozoriti na (kako sama kaže, često disonantnu) višeglasnost različitih *socijalizama* koji izlaze na vidjelo u oprečnim iskustvima različitih sudionika.

Knjiga je, uz transkripcije napjeva, fotografije i priloge s kartom Srbije i Niškoga polja te Pravidnikom “Takmičenja sela Srbije”, opremljena i nosačem zvuka s audio- i videozapisima izvedbi čije su transkripcije u knjizi.

Jelka Vukobratović

Mark Forry, *Saglasje tradicije i kulture u tamburaškoj muzici Vojvodine*, Prometej, Novi Sad 2011., 322 str.

Mark Forry američki je etnomuzikolog koji se s tamburaškom glazbom susreo u djelovanju hrvatske i srpske dijasporu u Los Angelesu. Svoje interes za kulturu Balkana, a posebno tamburaštvo, nastao je na području bivše Jugoslavije. Njegov doktorski rad, obranjen 1990. na UCLA, pretočen je 2011. u knjigu na srpskome, koja se “iznutra bavi istraživanjem suvremenog tumačenja prošlosti” (str. 11), a temelji se na terenskom istraživanju u Vojvodini osamdesetih godina 20. stoljeća. Godine protekle otad do danas bile su turbulentne i prilično promijenile mjesta i ljude, pa je stoga autor u posebnome uvodu srpskomu izdanju nastojao u kratkim crtama objasniti događaje generacijama potencijalnih čitatelja koji se i ne sjećaju Jugoslavije, zemlje koja je bila “dnevna stvarnost” (str. 11) i njega kao istraživača i njegovih sugovornika.

Autor naglašava da prošlost utječe na tijek suvremenih događaja pa je stoga poglavlja strukturirao kao mozaik koji se postupno sastavlja. Povezivanjem događaja, ljudi, razmišljanja i tamburaštva od doba Austro-Ugarske do 1980-ih godina teži stvaranju cjelokupne slike stanja tamburaške glazbe

potkraj 20. stoljeća. Tamburaška glazba zauzima posebno mjesto, koje nije ni potpuno tradicionalno ni potpuno kulturno (tj. kultivirano) (str. 12). U doba Jugoslavije ona je bila “nešto između”. Upravo to “između” niti su brižno istkane etnografske priče, koja u nekoliko poglavlja obuhvaća život tambura ne samo u Vojvodini već i na širem području bivše Jugoslavije i jugoistočne Europe.

U tu je priču utkano i autorovo osobno iskustvo istraživanja sudioničkim promatranjem, što podrazumijeva da on uči od svirača, sudjeluje u njihovu životu, ravnopravan je s njima, povremeno je svojim općim i glazbenim obrazovanjem “iznad” kazivača, ali je kao učenik, svirač tambure i “ispod” kazivača. Suočen s konstantnom promjenom uloga tijekom življenja na stranome terenu, Amerikanac u Vojvodini se glazbom i svojim promišljanjem glazbe pokušao uklopiti u istraživanu sredinu. Kao stranac, proučio je svu dostupnu literaturu o fenomenu tamburaštva, ali i o općem kulturnom, društvenom i povijesnom kontekstu, što je pretočio u stotinjak uvodnih stranica objasnivši čitateljima svoje namjere, nedoumice i teze koje su pratile izradu doktorske disertacije te posebno predstavljajući slijed svojih promišljanja o istraživanju, terenu, tradiciji i kulturi i općenito i specifično na području Vojvodine. Vjerojatno je upravo zbog takve svoje izvanjske pozicije i uspio u kratkim crtama opisati razdoblje od stotinjak godina, istaknuvši najvažnije crte iz života Austro-Ugarske i potom Jugoslavije.

Uključivanjem razmišljanja svojih sugovornika, dodao je važan komadić mozaika koji objašnjava stavove i pomaže u tumačenju pojmova kulture i tradicije: “njihovo društvo se sastoji iz dva dela: onog koje je nasleđstvo Austrougarske imperije i onog koje je nasleđe seoske, jugoistočne Evrope. *Kultur*an se odnosi na civilizovan, habsburški, dok se *tradicionalan* odnosi na seoski udeo. Međutim, obe ove slike – *kulturno* i *tradicionalno* – se dopunjuju i odražavaju i u sadašnjosti” (str. 37). S druge strane, govoreći o razmišljanjima svojih sugovornika o načinu sviranja, zaključuje da je “njihova ‘kultura’ (...) invencija na sličan način kao i i njihova ‘tradicija’” (str. 187). Jedan od primjera autorova istančanog promišljanja je i zanimljiva teza o solističkom sviranju na tamburi samici u Slavoniji kao imitaciji svirke ansambla (str. 141), za razliku od uvriježene predodžbe o glazbovanju na jednome glazbalu kao preteči skupnog glazbovanja. Gusti opis djelovanja orkestra Radio Novog Sada, i posebno orkestra “Srem” s izdvojenim razmišljanjima članova te hrabrim iznošenjem vlastitih iskustava, pokazuje autorov iscrpan etnografski rad i temeljitost. Stavljanje naglaska na razmišljanja glazbenika, na njihovo viđenje svijeta, kulture i tradicije, vrlo je vrijedan element u razumijevanju cjeline glazbenoga svijeta jer svoje nazore glazbenici prenose i publici, čime njihova razmišljanja postaju i “općim” nazorima.

Na kraju knjige je mnogo dragocjenih fotografija, a iscrpan popis literature – koji je obogaćen i autoru dostupnom suvremenom literaturom objavljenom nakon njegovog terenskog istraživanja – dobrim je temeljem za sve koji se ubuduće pothvate baviti tamburaškom glazbom.

Zaključno, treba reći da ova knjiga podiže standard pisanja o tamburaštvu na višu razinu pa je neizostavna u svakom budućem znanstvenom razmatranju te i srodnih tema.

Irena Miholić

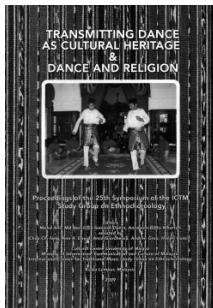

Selena Rakočević, Igre plesnih struktura. Tradicionalna igra i muzika za igru Srba u Banatu u svetlu uzajamnih uticaja, Fakultet Muzičke umetnosti, Beograd 2011., 546 str. (Etnomuzikološke studije – disertacije. Sveska 2/2011)

U ediciji *Etnomuzikološke studije – disertacije*, Fakultet muzičke umetnosti iz Beograda objavio je doktorsku disertaciju Selene Rakočević obranenu 2009. godine. Etnomuzikologinja Rakočević se još od studentskih dana bavi istraživanjem glazbene prakse stanovnika Banata. S početnoga interesa samo za pjevačku praksu, ona širi svoje istraživanje na instrumentalni i vokalno-instrumentalni glazbeni izričaj te, naposljetku, i na plesne prakse tog multietničkog područja. Dugogodišnje znanstveno traganje za otkrivanjem procesa razvoja i prepletanja glazbenog i plesnog identiteta stanovnika područja iz kojega dolazi i sama autorica, rezultiralo je ovim opsežnim izdanjem upotpunjenim brojnim kinetogramima i notnim primjerima. Autorica u uvodnome poglavlju naglašava kako je primarni cilj studije osvijetliti sinkretizam zvuka i pokreta u stvaranju i oblikovanju tradicijskih plesova. Važno je napomenuti da se posljednjih desetljeća banatska plesna praksa aktivno ne izvodi pa autorica svoja istraživanja i znanstvene analize temelji na brojnim audio- i videosnimkama seoskih izvođača bilježenih tijekom 20. stoljeća kao i na svojim dugogodišnjim terenskim istraživanjima u kojima je ponajprije bilježila sjećanja, odnosno rekonstrukciju plesanja koje se izvodilo nekoć. Knjiga je, uz uvod i završna razmatranja, podijeljena u pet poglavlja. U prvome nas autorica upoznaje s (re)konstrukcijom tradicijskih glazbenoplesnih žanrova i podžanrova u srpskoj etnokoreologiji, u drugome predstavlja metodološke okvire etnokoreološke i etnomuzikološke analize i usporedne analize glazbenih i plesnih parametara. Iako je svjesna da je transkribiranje snimljenog zvučnog materijala i labanotiranje snimljenih izvođenja tradicijskih plesova tek interpretativni postupak koji uvelike ovisi o vještini i znanju zapisivača, autorica se kao osnovnim analitičkim polazištem u svojoj studiji koristi upravo sustavom zapisivanja pokreta pod nazivom *labanotacija* i njezinom morfološkom analizom te standardnom etnomuzikološkom analizom, koja u srpskoj etnomuzikologiji posljednjih godina podrazumijeva strukturalnu segmentaciju glazbe i analizu pojedinih glazbenih parametara. Treće, četvrto i peto poglavlje donose iscrpne strukturalno-formalne analize plesa, glazbe uz ples, njihovo prepletanje i uzajamne utjecaje. Osnovno je razvrstavanje učinjeno prema plesnim žanrovima, a potom prema odgovarajućim podžanrovima i njihovoj zastupljenosti u banatskoj tradicijskoj plesnoj praksi. No, iako je gotovo cijela knjiga posvećena strukturalnoj analizi glazbe i plesa u tradicijskim plesovima Srba u Banatu, autorica ipak smatra da tek kontekstualizacija, odnosno istraživanje njihova značenja “u kulturi” i “kao kulture”, može omogućiti holističko sagledavanje i razumijevanje određenog vremenskog razdoblja kulturne povijesti ovog prostora. Druga polovica knjige sadrži 84 kinetograma koje je izradila sama autorica i 121 notni zapis koje, također, većinom potpisuje autorica knjige. Ta druga polovica studije predstavlja ogroman trud i petogodišnji predani analitički rad Selene Rakočević, koja notama i kinetogramima vješto potkrepljuje svoje tekstualne interpretacije i zaključke.

Iva Niemčić

Transmitting Dance as Cultural Heritage & Dance and Religion. Proceedings of the 25th Symposium of the ICTM Study Group on Ethnochoreology, ur. Mohd Anis Md Nor, Elsie Ivancich Dunin, Anne von Bibra Wharton. Cultural centre University of Malaya, Ministry of Information, Communication and Culture of Malaysia, International Council for Traditional Music Study Group on Ethnochoreology, Kuala Lumpur, Malaysia 2009., 192 str.

Zbornik okuplja tekstove predstavljene na susretu jedne od brojnih studijskih skupina unutar ICTM-a (International Council for Traditional Music), one etnokoreološke, koja se 25. put okupila na skupu u Kuala Lumpuru, u Maleziji. Skup je održan u kolovozu 2008. godine, a zbornik je izašao 2009. godine. Zbornik je slikovit prikaz tijeka skupa, popraćen fotografijama koncerata, izlagača, izleta i radionica. Tekstovi izlaganja kao paneli i individualna izlaganja okupljeni su oko dvije glavne teme skupa: *Transmitting Dance as Cultural Heritage* i *Dance and Religion*.

U pozvanom izlaganju Adrienne L. Kaepler (SAD), predsjednica ICTM-a, upoznala je s ulogom ICTM-a u radu UNESCO-ve Konvencije za očuvanje kulturne nematerijalne baštine te predstavila dva fenomena nematerijalne baštine prije i poslije upisa na spomenuti UNESCO-v popis. Pokazala je promjenjivost tradicijske kulture koja je oduvijek podložna različitim utjecajima te čestu suvremenu tendenciju predstavljanja “sadašnje tradicije” pročišćivanjem, odnosno prilagođavanjem tradicije očekivanim viđenjima starine. Izlagači László Felföldi (Mađarska), Andréé Grau (Engleska), Georgiana Gore (Francuska) i Egil Bakka (Norveška) svojim panelom “Nematerijalne kulturne baštine: medijacija znanja ili nacionalna natjecanja” nastavljaju diskusiju oko UNESCO-ve Konvencije iz 2003. godine. U dijalogu komentiraju argumente “za” i “protiv” u smislu pozitivnog gledanja na isticanje “žive tradicije” i njezina predavanja drugim naraštajima u suprotnosti s iskorištavanjem tradicijske kulture, čija definicija ovisi o kulturi koja je određuje. Problemom prezentacije na UNESCO-vim popisima te mjestom *nacionalnog umjetnika* bavi se i Joelle Jacinto (Filipini). Uz propitivanje uloge odabranih pojedinaca obrađuje i pitanja autentičnosti i stilizacije, notacije i njezine relativnosti te promjene u kontekstu izvedbi određenoga plesa. Upravo su *promjena* i *prilagodba* ključne riječi za niz izlaganja. Wayland Quintero (SAD) na primjeru useljenih Filipinaca u SAD ističe potrebu “izmišljanja” tradicije i situacija u kojoj život imitira scenska događanja. Anne von Birra Wharton (SAD) promatra promjene i prilagodbe u edukaciji i izvođenju dvorskih plesova na Javi, koji su prilagođeni novom vremenu i novim ljudima, a Iva Niemčić (Hrvatska) govori o različitim terenskim snimkama, o odjecima primijenjene etnokoreologije i popularnim scenskim koreografijama koje su pronašle svoj život na terenu. Promjenom konteksta i mjesta izvođenja plesa bave se u svojem radu i Joseph Gonzales (Malezija) te Roza Muliati (Indonezija), koja pridodaje i brisanje rodova u plesu. Arzu Orzukmen (Turska) promatra promjene u vremenu koje donose i promjene pogleda na ples u kulturi u kojima se ples žena nije odobravao. Mumtaz Begun Aboo Backer (Malezija) naglašava zamagljene granice tradicijskog i suvremenog, koje ovise o poziciji gledanja i ističe relevantnost vremena. Dotiče se i potvrđivanja identiteta plesom, čime se u tekstu bavi i Andry Nahachewski (Kanada). Stephanie Burridge (Singapur) donosi pregled istraživanja plesa među Aboridžinima i propituje važnost plesa za kreiranje vlastitog identiteta. Melissa Teodoro (SAD) se bavi terenskim istraživanjem *cumbije* na različitim lokalitetima u kojima se odvija razmjena tradicija Amerike, Afrike te kulture Španjolske, čime se dokazuje i u pokretu pokazuje miješani kulturni identitet Kolumbije.

Nekoliko se autora bavi i pedagogijom, odnosno prijenosom znanja. U tekstovima *panela* posvećenog temi klasične plesne pedagogije u Kambodži i promjenama, gledajući na ples kao na

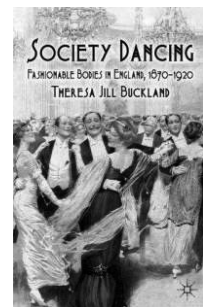
kulturnu i duhovnu kategoriju, propituje se između ostalog duhovna veza učenika i učitelja koja je nekoć značila vezu jednog, odabranog učenika i učitelja, a koju je teško ostvariti danas, kad jedan učitelj ima mnogo učenika. Fehre Dincer (Turska) referira o učenju plesa i seminarima u Turskoj. Tekstovi Norvežana Anne Margrete Fiskvik, Turid N. Schjønsby i Siri Maeland propituju kulturnu politiku u odnosu na ples i kako se baština manifestira, konstruira i manipulira u različitim plesnim žanrovima u Norveškoj. Probleme naracije i konstrukcije “autentičnosti” na festivalima na Filipinima propituje Patrick Alcedo (Kanada). Nicholas Rowe (Novi Zeland) se bavi plesnim terminima, a Celia Tuchman-Rosta (SAD) uljučuje arheološka znanja u rekonstrukciju plesa. Nekoliko je izlaganja posvećeno i vezi turizma i tradicijske kulture. Joško Čaleta (Hrvatska) se bavi dvostrukim životom stanovnika/umjetnika, onim privatnim, koji je u zimskim mjesecima rezerviran za njih same i onim javnim, ljetnim, za turiste i, pri čemu je “izmišljanje tradicije” rezultat borbe za opstanak. Linda Dankworth (Velika Britanija) ističe konstruiranje baštine vezom turizma i plesa na primjerima procesija. Elsie Ivancich Dunin (SAD, Hrvatska) i Daniela Ivanova (Bugarska) raspravljaju o prikazima tradicijskih plesova za turiste, njihovim *okamenjenim* ili koreografiranim prikazima, koji su nužnost što osigurava kontinuitet.

Manji broj izlagača je govorio o drugoj temi, plesu i religiji, koja se činila, posebice u zapadnom svijetu, težom za obradu. Plesom kao “posrednikom” u komunikaciji između ovoga i drugoga svijeta te posebice pitanjem važnosti konteksta izvedbe bave se Carlo Bonfiglioli (Meksiko), Yusfil (Indonezija) i Franciscus Xaverius Widary Anto (Indonezija) u okvirima plesa na Javi te Sonja Hinz (SAD), koja uključuje i islamski misticizam. O plesu u islamskome svijetu više govori Mohd Anis Md Nor (Malezija), dok se Alex Dea (Indonezija) dotiče pitanja svetosti. Ann R. David (Engleska) se bavi ispitivanjem plesnih praksi, ritualnih procesa i utjelovljenog pokreta u prilagođenim strategijama za očuvanje i modifikaciju. Tekst o katoličanstvu i plesu Tvrtka Zebeča (Hrvatska) govori o istraživanjima na otoku Krku i danas vrlo neuobičajenoj praksi svećenika kao predvodnika tradicijskih plesova.

Upravo bogatstvo ideja, različitih pogleda na istraživanje i istraživano te mnogostranost pristupa autora tekstova ovaj zbornik čine pouzdanim izvorom, savjetnikom te nadahnućem za istraživanje najrazličitijih, ne nužno samo plesnih tema.

Irena Miholić

**Theresa Jill Buckland, Society Dancing.
Fashionable Bodies in England, 1870-1920.,**
Palgrave Macmillan, London 2011., 247 str.

U razdoblju između 1870. i 1920., kraja vladavine engleske kraljice Viktorije i vladanja njezina nasljednika Edwarda, došlo je do svojevrstne revolucije društvena plesanja u Velikoj Britaniji.

Plesanje kao sastavna značajka kraljevskog i aristokratskog društvenog i političkog života, uspon srednje klase koja preuzima upravljanje modom društvenog plesanja i ideološki kontekst posebnog nacionalnog stila dvoranskog plesanja, temeljne su tematske okosnice knjige.

Plesne su aktivnosti fokusirane na središte Londona, potkraj 19. stoljeća vodećeg grada trgovine, i njegovu okolicu. Britansko područje u drugoj polovici 19. stoljeća ima razvijenu novinsku industriju uključujući dnevne, tjedne i mjesečne novine tematski specijaliziranih izdanja koje snabdijevaju različite društvene slojeve. Istraživanje je većim dijelom zasnovano na analizama tih izvora. Buckland u istraživanju previrućeg razdoblja i njegova povijesnog procesa uočava protočnu dinamiku između individualnih nastojanja i događaja te manje zamjetna, ali utjecajna strujanja, poput demografskih promjena, ideoloških i društvenih struktura u kojima su kulturne prakse kompleksno povezane s područjima društvenog, gospodarskog i političkog života. Širim evolucijskim povijesnim kontekstom nametnuta su pitanja o nacionalnom identitetu, društvenim hijerarhijama i rodu te prikazane promjene i kontinuiteti na primjeru društvenog plesanja engleske društvene elite.

Plesanje se u europskom visokom društvu pokazalo reflektivnim na društvene razlike i integralnim u mnogim društvenim ritualima vladajućih (kraljevstva), aristokracije i visoke srednje klase. Buckland pritom društvenu raznolikost (u plesnim izvedbama) prepoznaje između i unutar pojedinih društvenih slojeva. Brža komunikacija, rastuće mogućnosti školovanja, pokreti za emancipaciju žena, prošireni prosperitet te promjene u ekonomskoj moći dijelom su širega konteksta koji je uvjetovao dugotrajne promjene u društvenim odnosima i javnim oblicima izražavanja. Društveni je ples među buržoazijom transformiran od staložene konvencije hijerarhijske, privatne i konzervativne viktorijanske plesne kulture u demokratsku, javnu i inovativnu scenu. Nova se generacija pokazala sklonija opuštenijim društvenim interakcijama u kulturnim praksama suvremenoga doba. Stoljećima stara francuska dominacija u diktatu smjernica za plesna tijela europske vladajuće elite, s Parizom, nekad vodećim središtem širenja plesnih stilova do engleskoga otoka, postaje presušenim izvorom, a novi plesni stilovi dolaze iz New Yorka i prekooceanskog američkog kontinenta, utječući na europski sustav tjelesnog vladanja, plesa i glazbe. Tijek različitih plesnih praksi prikazan je u njihovu prelaženju i nadilaženju klasnih razlika. Repertoar novih plesova praćen glazbom karakterističnih ritmičkih značajki s afroameričkoga područja, predstavio je svježije kulturne mogućnosti koje su postavile stilske temelje za 20. stoljeće, kad se plesanje prestaje vezivati isključivo uz sezonske obrasce i društvenu segregaciju.

U nizu je društvenih interakcija i njihovih uvjetovanosti predstavljen proces društvene konstrukcije tijela koje se kretalo od “umjetničkog” (izvještačenog) aristokratske prošlosti u naturalizirano tijelo demokratizirajućeg razdoblja s početka 20. stoljeća te ponovni povrat u pravilima optočeno plesno tijelo.

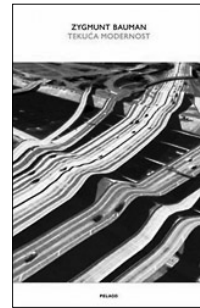
Od talijanske renesanse plesni su se majstori zapošljavali na europskim dvorovima i u aristokracije kako bi društveno drukčije prilagodili tijelo, od djetinjstva podučavano vladanju i aktualnim dvorskim plesovima. U “klasom opsjednutom duštvu” učitelji plesa i vladanja u piramidalnoj su strukturi vezani uz društveni sloj koji ih zapošljava. Izostanak nacionalno usuglašenog i propisanog sustava podučavanja za plesne učitelje iz ranijih razdoblja te propisivanje načina i uvjeta podučavanja kasnije, ostvarilo je uvjete za kodifikaciju nacionalnoga stila plesanja. Njegovo je širenje svijetom posredovano novom urbanom srednjom klasom, a ne aristokracijom, koja je do početka 20. stoljeća diktirala pravila društvenog plesanja.

Prilog o ključnim i utjecajnim osobama na englesko društveno plesanje, bilješke uz tekst, bibliografija te indeks važnijih riječi i naziva nalaze se na posljednjim stranicama knjige.

Knjiga je vrijedan doprinos istraživanjima plesa te društvenog, povijesnog i političkog konteksta engleskoga društva na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, ali i korisna podloga nizu daljnjih i potencijalnih tema istraživanja.

Ivana Katarinčić

Zygmunt Bauman, Tekuća modernost, Pelago, Zagreb 2011., 224 str.

Sredinom 2011., jedanaest godina po izlasku jedne od najvažnijih knjiga suvremene sociologije, *Liquid Modernity*, pojavio se i njezin hrvatski prijevod. U međuvremenu je njezin autor Zygmunt Bauman, sociolog poljskoga podrijetla, koji je najveći dio svoje znanstvene karijere proveo na Sveučilištu u Leedsu, dospio napisati i objaviti još pozamašan broj studija u kojima razvija teze i stajališta iznesene u ovoj knjizi. Zanimljivo je, uz to, primijetiti da su druga dva Baumanova, ipak nešto manje razvikana naslova, *Identity* i *Postmodern Ethics*, prevedena na hrvatski jezik dvije godine prije *Tekuće modernosti*.

Odluka da se “liquid modernity” prevede kao “tekuća modernost” zaslužuje pozornost utoliko što pojam “tekući” u hrvatskome jeziku ima drukčije konotacije (tekući račun, tekući mjesec) no što bi trebao u ovoj sintagmi (gdje se odnosi na tekuće agregatno stanje), a pojam “modernost” zapravo ne postoji, odnosno ne znači ništa. Doduše, niti potencijalno alternativno rješenje poput “protočna moderna” (Zoran Kravar, Tonči Valentić), premda svakako sretnije, nije bespriječno jer riječ “liquid” ima šire značensko polje od riječi “protočna”, a pojam “moderna” je u hrvatskome jeziku, baš kao i “tekući”, opterećen drukčijim značenjima (stilsko razdoblje u književnosti i umjetnosti) od onog na koje ovdje pretendira.

I dok su, za što ima i drugih primjera, putovi, politike i prakse prevođenja društvenoznanstvene i humanističke literature u Hrvatskoj, iz različitih razloga, u najmanju ruku nedosljedni i nekonzistentni, potpuno oprečno mogao bi se ocijeniti Baumanov opus unatrag desetak godina. Ishodište je svih do danas objavljenih studija, a ujedno i njegova novog, prepoznatljivog teorijskog nastojanja u tom razdoblju, upravo knjiga *Tekuća modernost*, i to nipošto samo logikom kronološkog slijeda. Zapravo su već dvije Baumanove knjige iz 1998. godine, *Work, Consumerism and New Poor* i *Globalization. The Human Consequences*, dale navijestiti određene promjene u autorovim znanstvenim interesima. Dobrim dijelom u skladu s tendencijama svojih istaknutih suvremenika Giddensa, Becka, Sennetta i Luhmana, a i sa sociološkom modom posljednja dva desetljeća općenito, Bauman je analitičke napore usmjerio prema zavodljivim kategorijama društvene i kulturne teorije – *globalizaciji, identitetu i zajednici*.

Već je i to svojevrsni pomak u odnosu na teme kojima se bavio i o kojima je pisao od sedamdesetih godina prošloga stoljeća, ali je njegov još važniji doprinos razumijevanju promjena kroz koje suvremeno društvo prolazi uspostavljanje, odnosno uporaba binarnih opreka teško/lako, čvrsto/tekuće, proizvodnja/potrošnja i sigurnost/sloboda radi dijagnosticiranja specifične sudbine pojedinca u današnjem vremenu. Prijelaz iz teške u laku modernu i rastakanje svega čvrstog, odnosno pristanemo li na neobičnu prijevodnu konstrukciju “potekućenje života”, nit su vodilja Baumanove argumentacije, koja u knjizi *Tekuća modernost* obaseže pet cjelina – emancipaciju, individualnost, vrijeme/prostor, rad i zajednicu. To su pojmovi i referentna područja Baumanovih kasnijih knjiga *Liquid Love*, *Liquid Fear* i *Liquid Life*, u kojima konkretizira i proširuje uvide iz *Tekuće modernosti*.

Bauman tumači život organiziran oko potrošačke uloge kao život opterećen prekomjernošću i rasipanjem,URNjavom i nestalnošću, život u kojemu nema metafizičkog ni ikakvog drugog temelja.

Takav je život, smatra on, usud koji identitet iz danosti pretvara u zadatak; u njemu individualizacija de jure postaje individualizacija de facto, a pojedinac ne uspijeva postići prihvatljivu ravnotežu između slobode i sigurnosti. Promjene na makrorazini (pred)određuju promjene na mikrorazini, oslobađajući za homo consumensa više manevarskog prostora no što ga je bilo ikad prije, ali za Baumana je to nametnuta sloboda s kojom ruku pod ruku dolaze i nesigurnost, novi rizici i novi strahovi.

Na samom kraju knjige, u “Naknadnim razmišljanjima. O pisanju; o pisanju sociologije”, najbolje dolazi do izražaja Baumanova filozofičnost, koja dakako i inače obilježava njegov opus. *Tekuću modernost*, koja mjestimično donekle funkcionira i kao socijalno angažirana studija, Bauman okončava dojmljivim opservacijama o naravi sociologije te o njezinoj današnjoj sudbini i misiji. Vratiti u fokus izgubljene veze između objektivnih nevolja i subjektivnog iskustva, smatra on, glavna je zadaća bavljenja sociologijom, pri čemu, dakako, ne postoji sociologija bez izjašnjavanja. Da bi se moglo adekvatno izjasniti, potrebno je pak zauzeti dovoljan odmak, uzeti dovoljno vremena, dakle “bivati na putu”, stalno biti u situaciji “egzila”.

Tako nešto, iako Bauman to nigdje ne konstatira, ali svojom bio-bibliografijom zato nedvojbeno potvrđuje, mogu samo iznimni pojedinci koji imaju više domovina, ali nigdje nisu do kraja integrirani.

Ozren Biti

Clifford Geertz, Lokalno znanje, AGM, Zagreb 2010., 307 str.

Unatoč tomu što su prošla gotovo tri desetljeća otkako je knjiga *Local Knowledge* eminentnog američkog antropologa Clifforda Geertza izvorno objavljena (na engleskome jeziku, varijanti u kojoj je poznata i dobrome dijelu domaće strukovne zajednice), njezino je hrvatsko izdanje itekako dobrodošlo. Dobrodošla je knjiga sama po sebi, kao zbirka iznimno zanimljivih i tek naizgled nepovezanih eseja proizišlih iz nekoliko (nesveučilišnih) predavanja što ih je Geertz održao u različitim prigodama. Da je riječ o esejima dubinski ipak povezanim, odnosno da je njihova međusobna udaljenost tek tematske prirode, razvidno je već u uvodnome dijelu, kad autor, osvrćući se na zahtjeve što su ga različite vrste publika u povodu tih predavanja postavljale, kaže: “Bez obzira što su te različite publike (...) tražile, ono što su dobile je ‘interpretativna antropologija’, na moj način” (str. 17). Osim što je, dakle, interpretativna antropologija zajednički nazivnik esejima okupljenima u *Lokalnome znanju*, tu je “vrstu” antropologije – koja je osobitu promociju doživjela njegovim djelom *The Interpretation of Cultures* (1973) – moguće, izuzevši najraniju fazu Geertzove karijere, odrediti i ključnom riječju ili svojevrsnim kredom njegova znanstvenoga djelovanja. Bit interpretativne antropologije što ju Geertz zagovara – shvaćajući kulturu simboličkom i neodvojivom od društvenoga diskursa – jest u tome da ona, nadilazeći puko opisivanje, a u nastojanju otkrivanja značenjâ, zahtijeva osobit oblik razumijevanja, odnosno prevođenja, koje podrazumijeva povezivanje

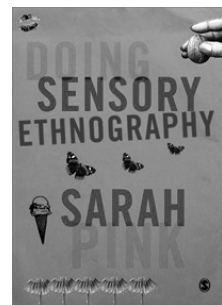
gledišta iskustvu dalekih s onima nešto mu bližima (“pokazivanje logike njihovog načina izricanja stvari u našim izričajima”, str. 21).

Potaknut pitanjem odnosa društvenih i humanističkih znanosti, a onda i problemom ograničenja koje takve i slične podjele postavljaju u nekom pokušaju dohvaćanja zbilje, Geertz se u prvome dijelu knjige bavi “preoblikovanjem društvene misli” kao kulturnom promjenom koja je utjecala na prožimanje i miješanje žanrova različitih, nekad strogo odvojenih disciplina. Uz to, ispituje mogućnosti i načine antropološkoga razumijevanja, odnosno interpretacije i prevođenja, što onda u poglavljima sljedeće cjeline kontekstuiru na temama zdravoga razuma, umjetnosti i karizme. Različitim vrstama usporedbi koje koristi u tim raspravama Geertz pokazuje svu kompleksnost antropološkoga razumijevanja da bi u konačnici utvrdio procese i značajke lokalne konstruiranosti određenih “kulturnih činjenica”. Cjelinu zatvara esej koji propitkuje i sučeljava neke od pristupa mišljenju te prati promjene koje se događaju u načinima razmišljanja. Ovdje se Geertz, uz ostalo, povratkom ideji interpretacije i prijevoda osvrće na neke i danas aktualne probleme (“duhove”) s kojima se povremeno suočava etnografska misao (pitanje relativizma, subjektivizma, partikularizma). Na njih odgovara promoviranjem *etnografije mišljenja*, koja bi, umjesto predrasude da našim mišljenjem upravljaju “zajedničke moći”, naglašavala društvenu konstruiranost suvremenih načina razmišljanja, a cilj bi joj bio razumjeti svu raznolikost mišljenja i tu raznolikost uzeti za predmet analitičkoga opisa i interpretativne refleksije (str. 193-194). Završna rasprava, prema kojoj je naslovljena cijela knjiga, posvećena je pravu. Riječ je o antropološkoj analizi, komparaciji i sučeljavanju nekoliko različitih pravnih sustava, odnosno postupaka donošenja presuda, osobito sa stajališta odnosa između traženja činjenica i primjene zakona u postupcima koji se odvijaju u pravnim sustavima različitih tradicija.

Na koncu, valja reći da, iako su ključni pojmovi Geertzova djela (interpretativna antropologija, simbolički pristup kulturi, metafora kulture kao teksta i *gusti opis*) već implementirani u *lokalno znanje* domaće etnologije, ova će knjiga nesumnjivo pridonijeti i njihovu širenju u druge društvene i humanističke disciplinarne rukavce, a njezinu će upotrebljivost svakako prepoznati domaći studenti.

Ana-Marija Vukušić

Sarah Pink, Doing Sensory Ethnography,
SAGE, London 2009., 168 str.

Antropologija osjetila, jedan od recentnih pravaca unutar antropologije, ističe važnost osjetila kao medijatora kulture i poretka osjetila (*sensorium*) kao kulturnog konstrukta. Čvrsto ukorijenjena, između ostalog, u “tjelesnom preokretu” koji, oslanjajući se na fenomenološki pristup, promatra tijelo kao polje kulture i kao dio spoznajnog subjekta, antropologija osjetila stavlja težište na poredak osjetila kao svijet kulture. Fascinacija svijetom osjetila, koja se širi antropologijom zadnjih dvadesetak godina, dio je šireg “osjetilnog preokreta” u kojem sudjeluju i antropologiji srodne

znanosti (humana geografija, sociologija itd.). Antropologija osjetila se unutar toga preokreta nije profilirala kao posebna disciplina – možda zato što, osim apela istraživačima da budu *senzibilniji* (Howes) – nije razvila vlastitu metodologiju. Znana je kao multidisciplinarni pristup u kojemu osjetila zauzimaju dvostruku poziciju, pa su u isto vrijeme, kao kulturno konstruiran vrijednosni poredak, predmet proučavanja, a s druge su strane dio samog spoznajnog subjekta i svojevrsno sredstvo znanstvene spoznaje.

Potrebu za metodologijom koja bi antropologiji osjetila podarila značaj discipline pokušava zadovoljiti Sarah Pink knjigom *Doing Sensory Ethnography*, koja može biti odličan udžbenik. Pink vrlo savjesno i precizno izlaže najbitnije crte određenih teorija i u svakome poglavlju nudi jasan prikaz strujanja bitnih za antropologiju osjetila, a vezanih zu određenu temu – bilo to mjesto u antropologiji, intervju ili sudjelovanje. Svako poglavlje, uz to, završava popisom knjiga preporučenih za daljnje čitanje.

U početku Pink obrađuje nastanak i razvoj antropologije osjetila i unutar toga razvoja identificira tri žarišne točke koje obilježavaju taj pravac:

- odnos osjetilne percepcije i kulture,
- status osjetila vida i njegov odnos s drugim osjetilima,
- refleksivnost koja ne ostaje na razini pitanja kulture kao jezika (*how is culture written*), nego ispituje područje utjelovljenog znanja.

U drugom poglavlju – “Principi osjetilne etnografije, percepcija, mjesto, znanje, pamćenje i imaginacija”, autorica sustavno gradi akademski univerzum unutar kojega ukorjenjuje antropologiju osjetila. Prateći pravce iz kojih je izrastao osjetilni preokret Pink jukstaponira različite pristupe kojima su se profilirali mjesto i tijelo kao predmeti antropologije, a kao “crvenu nit” koja omogućava osjetilnom preokretu da se nastavi na tjelesni i prostorni preokret u antropologiji, identificira fenomenološki pristup. Tako u tome poglavlju, gotovo organski, Merlau-Ponty, Csordas, Casey i Ingold izrastaju jedan iz drugoga, a osjetila se javljaju kao nužna veza između mjesta i tijela kao fenomenološki konstruiranih predmeta antropološkoga proučavanja.

Pink u dosadašnjem razvoju antropologije osjetila razlikuje dva temeljna pristupa. Prvi, tradicionalni, utemeljen je na etnografskom proučavanju sustava klasifikacije i kategorizacije osjetila i pripisanih im vrijednosti. Drugi pristup stavlja naglasak ne toliko na sustavan prikaz osjetilnih kategorija i kulture koliko na etnografovnu uporabu vlastitog osjetilnog iskustva kao spoznajnog sredstva. Autorica se opredjeljuje za drugi pristup pa u poglavlju “Preparing for sensory research. Practical and orientation issues”, u kojem pokušava ispitati neke praktične i etičke aspekte osjetilne etnografije, razvija dva koncepta za razumijevanje i uporabu osjetilnog znanja:

1. osjetilnu subjektivnost (*sensory subjectivity*), koja počiva na već prihvaćenoj paradigmi da je etnografsko proučavanje u biti subjektivno i od istraživača se zahtijeva da reflektira vlastitu ulogu u produkciji etnografskog znanja. Osjetilnu subjektivnost Pink koncipira po uzoru na fluidni identitet, pa tvrdi da osjetilna subjektivnost nije nužno fiksirana i jedinstvena, nego ljudi, ovisno o kontekstu, mogu mijenjati svoje osjetilno-subjektivne pozicije;

2. osjetilnu međuosjetilnost (*sensory intersubjectivity*), koncept koji bi se odnosio na područje ljudskog međudjelovanja u kojemu je moguća komunikacija i razmjena osjetilnih iskustava.

Da bi se uspješno bavio osjetilnom etnografijom, od etnografa se traži da nadiđe vlastitu osjetilnu vezanost, da osvijesti vlastita osjetila i vježba u “dvostrukoj osjetilnosti”. Osjetilnost kao fenomenološku pretpostavku Pink provlači kroz sve točke etnografske metode, pa tako smatra da je i intervju osjetilni događaj (slično je, oslanjajući se na Caseya, prihvatila kao istinu za mjesto) i zalaže se za to da se intervju promatra kao događaj situiran u fenomenološki koncipiranome mjestu.

Knjiga završava dijagnozom nedostatka analitičke eksplikacije u recentnijim etnografskim radovima, što upućuje na još uvijek intuitivnu i zbrkanu analizu iskustvene i osjetilne dimenzije etnografskoga rada. No ni Pink ne pokušava odgovoriti na pitanje kako provesti osjetilnu analizu – jer je to, kako kaže, nemoguće. Umjesto toga sugerira kako u analitički proces uključiti osjetilno

iskustvo i znanje. Budući da nema standardiziranih procedura, način uključivanja tih rješenja u konkretnim projektima ostavlja na dušu kreativnosti svakom pojedinom istraživaču.

Petar Bagarić

Massimo Montanari, Hrana kao kultura,
Sandorf, Zagreb 2011., 152, str.

Knjiga *Hrana kao kultura* izdana je prvi put 2004. godine (*Il cibo come cultura*), a dvije godine poslije knjigu je izdao Columbia University Press pod naslovom *Food is Culture*. Izdavačka kuća Sandorf se za hrvatsko izdanje koristila britanskim prijevodom, a tek dijelom talijanskim za pojedine bilješke na kraju knjige. Rezultat je u cijelosti prevedena knjiga na hrvatski jezik, što je višestruk doprinos istraživanju kulture prehrane ne samo znanstvenoj već i široj hrvatskoj javnosti. Njezin autor, Massimo Montanari, poznati je profesor srednjovjekovne povijesti na Sveučilištu u Bologni i jedan od najcjenjenijih stručnjaka na području povijesti prehrane i kulture. Montanari je i jedan od osnivača i urednika međunarodnog časopisa *Hrana i povijest*, a domaćoj široj i znanstvenoj publici je možda poznat po naslovima *La fame e l'abbondanza. Storia dell'alimentazione in Europa* te po knjizi *La cucina italiana. Storia di una cultura* (1999.), koju je napisao u suradnji s Albertom Capattijem. Inače, osim na talijanskome jeziku, Montanarijeva djela se mogu pronaći i na drugim svjetskim jezicima, osobito engleskom, što je i sudbina predstavljane knjige.

U uvodnome poglavlju knjige autor objašnjava i opisuje svoj angažman i pristup temi hrane i kulture koji temelji na misli da “dominantne vrijednosti prehrambenih sustava u ljudskom iskustvu nisu određene pojmom prirodnosti, već proizlaze i reprezentiraju kulturne procese koji ovise o ovladavanju prirodom, o njezinoj transformaciji i reinterpretaciji”. Hrana je kultura dok se proizvodi, smatra Montanari. Hrana je kultura dok se priprema za konzumaciju. Osim toga, hrana je kultura i dok se jede, upućuje autor. Također, odmah na početku, Montanari se ograđuje od mogućeg doprinosu teorijskoj raspravi o značenju kulture i kulturnih identiteta ljudskog iskustva, već naglašava kako mu je ideja bila jednostavno iznijeti određena razmišljanja koja su se tijekom mnogih godina bavljena temom prehrane u povijesti nataložila u iskustvu, možemo reći, marljivog istraživača, i podijeliti ih s drugima.

Knjiga je podijeljena na četiri veće cjeline od kojih se svaka sastoji od nekoliko međusobno povezanih manjih poglavlja. U prvoj cjelini Montanari promišlja odnos prirode i kulture te upućuje na fikcionalnu opreku prirode i kulture brojnim primjerima iz povijesti ljudske prehrane, osobito iz doba nastanka prvih civilizacija. Naime, prema njegovu mišljenju, priroda je u određenom povijesnom iskustvu postala osviješteni kulturni model, misaona alternativa kulturi, barem kad je riječ o povijesti ljudske prehrane i oblikovanju određenih prehrambenih modela kroz povijest. Dinamičan odnos prirode i kulture Montanari u prvoj cjelini promišlja u vremenskoj dimenziji, u odnosu koji prema vremenu imaju tradicionalna društva. Naime, nemoguće je u povijesti prehrane ne primijetiti ovladavanje vremenom i neprestanu igru s njim, a isto se, smatra Montanari kad je riječ o hrani,

dogada i s prostorom. U posljednjem poglavlju prve cjeline koje nosi naziv “Sukobi” autor polako uvodi i osvješćuje društveno-političku dimenziju povijesti prehrane.

U drugoj cjelini Montanari promišljanje povijesti prehrane upotpunjuje razmišljanjem o stvaranju i oblikovanju *kuhinje* u raznim zajednicama i kulturama, čiji se osnovni principi nastanka i utemeljenja katkad međusobno isključuju ili pak dopunjuju, imajući pritom na umu pisani i usmeni kontekst kuharstva. Osim toga, u toj cjelini, autor propitkuje dijalektiku kuhanoga i pečenoga te njihovu simboličnu konotaciju prenosi i na promišljanje rodne dimenzije. Moglo bi se reći kako je cijela ta cjelina svojevrsno poigravanje Lévi-Straussovim *kulinarskim trokutom*, samo začinjeno mnoštvom povijesnih činjenica i raznovrsnih zanimljivih podataka iz povijesti kulinarstva.

Iduća cjelina ulazi pak više u područje propitkivanja ukusnosti, oblikovanja ukusa kao društvenog proizvoda kroz povijest u raznim zajednicama i kulturnim politikama. S pogledima u prošlost i povijest prehrane Montanari vješto komparira promišljanje težnji suvremenog konzumenta koji zbog globalizacijskih procesa mijenja i odnos prema prehrani. Posebno su zanimljiva Montanarijeva razmišljanja o konstrukciji pojedinih kuhinja i njihovoj povezanosti s prostorom kroz određeno vrijeme. Upravo upućujući na važnost prostora i koncepta *terroira*, Montanari ističe sve prisutnije izražavanje kulture određene regije ili lokaliteta kuhinjom i uvodi nas u posljednju cjelinu u knjizi, koja promišlja hranu kao simbol identiteta.

Prehrana, odnosno hrana je složeni kulturni proizvod, a u ovoj knjizi opet nanovo uviđamo kako je od osnovne ljudske potrebe kroz ljudsku povijest postala glavnim indikatorom društvenog statusa, političkog i religijskog identiteta. Suvišno je i neumjesno opet isticati kako je ta knjiga vrijedan prinos istraživanju povijesti i kulture prehrane, ali valja napomenuti kako je zaista užitak čitati Montanarija na hrvatskome jeziku u knjizi u kojoj briljantno i nenametljivo dijeli s čitateljem refleksije o svojem dugogodišnjem predmetu istraživanja i stoga na tome zahvaljujemo i njemu i izdavaču.

Melanija Belaj

Branko Đaković. Igre oko vatre. Prilog etnološkim istraživanjima o vatri, Meridijani, Samobor 2011., 229 str.

Rukopis ove knjige dolazi iz pera hrvatskoga etnologa Branka Đakovića, koji se već više desetljeća uspješno bavi etnološkim i kulturnoantropološkim temama. Među njima i fenomenom vatre, koja je nekad pre/pra/davno čovjeku “osvijetlila nove vidike i putove spoznaja te ga uvela u kulturu” (str. 8), stvorivši “izniman i univerzalan kulturološki i socijalni milje” (str. 10). Budući da je tema doista kompleksna, jer se u njoj prožimaju povijesne činjenice, mitske predodžbe, raznorazni tokovi svijesti, magija, religija napokon i znanost, u pisanju se mudro vodio nastojanjem nepriklanjaja bilo kojoj akademskoj raspravi o utemeljenosti etnoloških teorijsko-metodoloških pravaca, orijentacija i/ili pristupa. Suprotno tomu, odlučio je obuhvatiti i artikulirati različite znanstvenih doprinose i spoznaje, referirati se na raznovrstan opseg istraživanja i dinamiziranje promjenjivih struktura što ih kontinuirano iznjedruje interakcija prirode, čovjeka i kulture (str. 9). Tako je kontekstualizirao vatru kao *kulturem* u epistemološki prostor, što mu je omogućilo da se tako atraktivnom, ali zahtjevnom

temom pozabavi u neograničeno širokom prostoru percepcije, no ipak s mogućnošću ograničenja u načinu interpretacije. Dakle, ovdje je riječ o vatri kao univerzalnom kulturnom i etnografskom fenomenu koji komunicira s ljudima, prostorima i vremenima.

Knjiga je koncipirana na sljedeći način: uz “Predgovor”, u kojem osebnim stilom (i neprikrivenom strašću) objašnjava manje namjeru, a više želju što želi postići tom knjigom i “Uvod”, u kojem otkriva i razotkriva da mu je cilj odgovoriti na pitanje “koje je mjesto vatre, tj. nekih rituala i ‘festivala’ vezanih za vatru u dvadesetom stoljeću” (str. 13), slijedi poglavlje “Igre oko vatre”, kako je uostalom naslovljena i sama knjiga, u kojem, također na specifičan način, podastire tragove i izvore o i oko vatre (etnološke, književne, povijesno-umjetničke, povijesne...). Tu se (kronološkim redom) izmjenjuju razdoblja od nepoznavanja vatre, pa do početaka njezina “pronaska” i uporabe, potom proizvodnje. U maniri moderne antropologije govori o fenomenologiji i poetici vatre, čime posve logično dolazi do poglavlja “Etnografija vatre”. U njemu analizira najpoznatije teorije o vatri (solarna, purifikacijska) i nastavlja raspravu o svetkovinama vatre u Europi, slijedeći tijek kalendarske godine. Poglavlje “Etnološki atlas Europe” specifično je i strogo stručno poglavlje, u kojemu objašnjava istraživanja u okviru međunarodnoga projekta Etnološki atlas Europe (što je, među ostalim, vrlo korisno, posebno za mlađe naraštaje etnologa i studenata), a u okviru kojega je predviđena i dionica Godišnje vatre – Etnološki atlas Europe, koji autor potom iscrpno komentira.

U poglavlju “Omnia purgat edax ignis”, autor-etnolog, dolazi “na svoje”, analizirajući prikupljenu i evidentiranu terensku građu o vatri. Predstavlja 21 etnološku kartu uz komentare, ovisno o čemu je riječ (npr. nazivlje, raspored paljenja u pojedinim godišnjim dobima, unutar različitih etnokonfesionalnih zajednica, prostorni raspored s nekim, posebno istaknutim magijskim elementima i sl.), a posebno pak uz prigodne blagdane kao što su Uskrs, Jurjevo, Ivanje, Sv. tri kralja. U ovome poglavlju autor efektno slaže “slagalicu”: u staru i stariju etnografsku građu ugrađuje, poput arhitektonske interpolacije, rezultate novijih, novih i najnovijih vlastitih istraživanja.

U poglavlju “Čin i nada” opisuje više “neobičnih običaja” (priveg, živa voda, volovska bogomolja) koji se odnose na običaje i rituale s vatrom prigodom neprimjerenih i/ili neočekivanih smrti, vađenja i izvijanja žive vatre, iscjeljivanja stoke. Što se posljednjega tiče, riječ je zapravo o smrturalnoj shemi ritualnoga ponašanja.

“Ne/ukročena goropad” poglavlje je koje analizira *anestenarije*, tj. rituale bugarskih nestinarki, no sagledava ga u širem kontekstu ritualne prakse iskušenika hodanjem po žeravici. Poglavlje “Neopaganizam” obrađuje oblike novijih religijskih sustava i vjerovanja vezanih uz svetkovine vatre, *miscellanea*, što bi prije bilo staretinarnica nego svaštarnica jer je riječ o bakljadama, vatrometima i njihovim simboličkim značenjima i lomačama – od Jana Husa do Jana Palacha.

Na kraju jest “Prolog” kao autorova završna riječ, Upitnice Etnološkog atlasa Jugoslavije, popis literature i bilješka o autoru. Knjiga je tehnički izvanredno opremljena brojnim fotografijama, vrsnim i preglednim kartama i ostalim prilozima.

Autor je u svojem radu analizirao kult vatre, kombiniravši literaturu i višegodišnja vlastita terenska istraživanja, tj. građu koja, vješto prepletana, vremenski obuhvaća više od stotinu godina, a prostorno hrvatski, južnoslavenski pa i širi prostor jugoistočne Europe. Pristupio mu je kao složenom dijelu još kompleksnijega segmenta etnoloških istraživanja običaja i vjerovanja i interpretirao ih kao kulturne činjenice. Knjiga je nov i originalan doprinos etnološkoj i kulturnoantropološkoj znanstvenoj spoznaji te stoga prvorazredne vrijednosti za etnologiju i kulturnu antropologiju kao znanost koja je svojim znanstvenim spoznajama nužna i komplementarna ostalim srodnim humanističkim i društvenim znanostima i znanstvenim disciplinama u promišljanju o ljudskim bićima i njihovu ponašanju, što je uostalom prvi i temeljni predmet etnologije i antropologije. Napokon, ona popunjuje praznine u etnološkoj literaturi, a brojnim referencama i sugestijama potiče na daljnja promišljanja i istraživanja.

Jadranka Grbić